
ΦΟΡΜΑΛΙΣΜΟΣ, ΙΣΤΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΑΞΙΟΛΟΓΙΑ ΣΤΗ ΘΕΜΕΛΙΩΣΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑΣ (G. SCHMOLLER)

Κ. ΨΥΧΟΠΑΙΔΗΣ

Τα προβλήματα της θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών και ιδιαίτερα της Πολιτικής Οικονομίας όπως τίθενται σήμερα προέκυψαν ως αποτέλεσμα σύνθετων διεργασιών συγκρότησης και οριοθέτησης επιμέρους πεδίων γνώσης της κοινωνίας και της πολιτικής κατά τον 19ο και τον 20ο αιώνα. Προϋποθέτουν τον αναστοχασμό των εξειδικευμένων κοινωνικών επιστημών πάνω στις ολοποιητικές αξιώσεις της σοσιαλιστικής θεωρίας του 19ου αιώνα, η οποία με τη σειρά της ανατρέχει για να θεμελιώσει την επιστήμη της πολιτικής οικονομίας στη σκωτική ηθική φιλοσοφία και στη φιλοσοφική διαλεκτική. Η σοσιαλιστική θεωρία μαρξιστικού τύπου συνέδεσε την ανάλυση των συνολικών πραγματικών κοινωνικών σχέσεων με τη ριζική κριτική τους, μέσω δε της σύνδεσης αυτής επεδίωξε να επιδεδαιώσει το αξιολογικό αίτημα μιας χειραφετημένης κοινωνίας ως συγκροτησιακή επιστημολογική της αρχή. Θεώρησε αυτονόητη τη δυνατότητα γνώσης των ιστορικών συνθηκών στα ουσιώδη τους χαρακτηριστικά και ανήγαγε σε όρο της γνώσης αυτής το πρακτικό αίτημα της επαναστατικής αλλαγής τους.

Η συγκρότηση της οικονομίας ως εξειδικευμένης επιστήμης που είναι δεδομένη με τη σημερινή μορφή της προϋποθέτει ότι έχουν τεθεί σε κίνηση ιστορικές διαδικασίες αποσύνδεσης των παραπάνω αυτονόητων προϋποθέσεων. Ο ιστορισμός

του 19ου αιώνα δυσπιστεί προς την ανακατασκευή ενός «λόγου» στην ιστορία είτε με τη γνωστική είτε με την πρακτική του έννοια. Και όπου ένα κοινωνικό σχήμα προβάλλεται ως δεσμευτικό (όπως στην παλαιότερη σχολή των ιστοριστών οικονομολόγων, στον Roscher και στον Knies), δεν διεκδικεί τη δεσμευτικότητα αυτή εκ του ότι συνάγεται από έλλογες αρχές, αλλά αντιθέτως χάριν της ανορθολογικής μοναδικότητάς του. Συνέπεια της νέας στάσης είναι η υποχώρηση της θεωρίας σε μια αντίληψη περί ασθενούς γνώσης και ασθενούς λόγου. Η αντίληψη αυτή μειώνει τη σημασία της πρακτικής διάστασης της θεωρίας και ενισχύει τις τάσεις μετάβασης από τα παλαιά ιδεαλιστικά και υλιστικά σχήματα προς τον θετικισμό.

Στις πνευματικές αυτές διεργασίες εντάσσονται και οι θεωρητικές διενέξεις των αρχών του αιώνα για τα χαρακτηριστικά και τον τρόπο θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών, ιδιαίτερα η διένεξη για τις αξιολογικές κρίσεις (Werturteilstreit) καθώς και η «έρις περί την μέθοδο» (Methodenstreit) μεταξύ αφενός της (νεώτερης) ιστορικής σχολής της οικονομίας, με κυριότερο εκπρόσωπο τον G. Schmoller και αφετέρου της αυστριακής σχολής της οικονομικής σκέψης με επικεφαλής τον C. Menger. Σε αντίθεση με τις απλουστευτικές αντιπαραθέσεις των εγχειριδίων οι αντίπαλες θεωρίες εμφανίζουν επικαλύψεις και ρευστές μεταβάσεις επιχειρημάτων της μιας προς την άλλη που είναι ενδιαφέρον να μελετηθούν ως μέρος μιας ενιαίας διαδικασίας θεμελίωσης της οικονομίας ως διακριτής κοινωνικής επιστήμης και ως εκδήλωση των χαρακτηριστικών αντινομιών που μια τέτοια διαδικασία αναπαράγει.

Πολλά σημαντικά επιστημολογικά προβλήματα που προκύπτουν από τις μεθοδολογικές αντιπαραθέσεις φορμαλιστών και ιστοριστών θεωρητικών παραθεωρούνται στις αναλύσεις του μεσοπολέμου¹ λόγω της δέσμευσης των αναλύσεων αυτών

1. Μια συγκριτική ανάλυση των μεθοδολογιών των Schmoller, Menger και Weber έχει επιχειρηθεί από τον Pfister το 1928 (B. Pfister, *Die Entwicklung zum Idealtypus*, Tübingen 1928) και επικεντρώνεται στην προβληματική της κατασκευής «τύπων» στο έργο των τριών θεωρητικών. Η προβληματική του Pfister αναφέρεται σε χαρακτηριστικά για τη φιλοσοφία των κοινωνικών επιστημών του μεσοπολέμου

από νεοκαντιανές προϋποθέσεις αλλά και επειδή οι αναλύσεις αυτές αρκούνται στην ανάπτυξη των γενικών πλαισίων κατασκευής εννοιών και δεν ανακατασκευάζουν τα ιδιαίτερα προβλήματα της θεμελίωσης πολιτικοοικονομικών κατηγοριών, όπως αυτά τίθενται στο έργο των θεωρητικών της πολιτικής οικονομίας. Στις λογικές αναλύσεις των Rickert και E. Lask το αξιολογικό πρόβλημα των κοινωνικών επιστημών τέθηκε ως πρόβλημα φορμαλισμού του γενικού κανόνα, ενώ το πρόβλημα του ιστορισμού συγκαλήφθηκε πίσω από κατασκευές που ενέτασαν την «ολότητα» και την «ατομική ιδιαιτερότητα» σε νεοκαντιανές τυπολογίες.

Τα γνωστικά συμφέροντα της σύγχρονης εποχής μας επιτρέπουν να αναγνωρίσουμε πίσω από τις αυστηρές νεοκαντιανές εννοιακές διευθετήσεις θεμελιακές αντινομίες που προκύπτουν κατά τη συγκρότηση των κοινωνικών επιστημών και οδηγούν στην επανεξέταση των κλασικών τους θεμελιώσεων, ιδιαίτερα δε στην επανατοποθέτηση του αξιακού προβλήματος και στην ένταξη της προβληματικής του ιστοριστικού σχετικισμού στο κέντρο του σημερινού μεθοδολογικού προβληματισμού.

Απέναντι στη σημερινή κρίση των ρεαλιστικών μεθοδολογικών υποδειγμάτων οι σμολεριανές αναζητήσεις της θεμελίωσης της «Λαϊκής Οικονομίας» ως επιστήμης του πραγματικού με κανονιστικές αξιώσεις γίνονται πάλι επίκαιρες. Η επιστήμη αυτή ανατρέχει σε μια αντίληψη «ενιαίας» επιστημολογίας των κοινωνικών επιστημών με τελεολογικές βάσεις, την οποία προσπαθεί να συμβιδιάσει με την ιστοριστική προτίμηση προς την επαγωγή, οδηγούμενη έτσι σε μεταβάσεις προς τον θετικισμό. Σε μια παράλληλη διαδικασία η αντίληψη μιας κανονιστικής επιστήμης του πραγματικού που επικαλείται ο ιστορισμός του Schmoller υφίσταται την επίθεση της φορμαλιστικής επιστημολογίας της «ακριβούς μεθόδου» των Weber και Men-

προβλήματα που συνδέονται με την κατασκευή τύπων, όπως είναι το πρόβλημα της σχέσης γενικού και ιδιαιτέρου, των κρίσεων ως προς τη δυνατότητα (Möglichkeitssurteile), της συγκρότησης υποκειμενικού και αντικειμενικού «νοήματος» και του αιτιακού καταλογισμού στη θεωρία του πράττειν.

γει που προϋποθέτει μια αντίληψη της πραγματικότητας ως αδιάρθρωτου όλου, μονόπλευρων συνδέσεων επιμέρους πεδίων ενδιαφέροντος και ατομικών στοιχείων.

Μέσα από τη διαπλοκή των αντιπάλων ιστοριστικών και φορμαλιστικών επιχειρημάτων στα πλαίσια των κλασικών διενέξεων περί μεθόδου και περί αξιών, αναδύονται σημαντικά ερωτήματα που συγκροτούν ένα πεδίο έρευνας για την επιστημολογία των σύγχρονων κοινωνικών επιστημών και ιδιαίτερα της πολιτικής οικονομίας. Τα ανοικτά θεωρητικά ερωτήματα που τίθενται εδώ αφορούν κατ' αρχάς το πρόβλημα της μακροθεωρίας. Ποια είναι τα πλαίσια και οι όροι διαμόρφωσης μακροθεωρητικών μοντέλων; (το αμφιλεγόμενο πρόβλημα από τον Marx μέχρι τον Hayek) Ήδη στον Marx η μακροθεωρητική ανάλυση δεν οδηγεί σε κάποια επιστημονιστικά μεγέθη οικονομικών «αξιών» (αξίας-εργασίας), τα οποία μπροούν να «μετασχηματισθούν» σε άλλα «θετικά» μεγέθη (λ.χ. τιμές από αξίες), αλλά τα μακρομεγέθη συγκροτούνται στα πλαίσια θεωρίας αντικειμένου «υπό άρσιν» και συνδέονται με τα πρακτικά αιτήματα της υπέρβασης των αστικών κοινωνιών. Στην κλασική ιστοριστική εκδοχή η μακροθεωρία συνδέεται με την ιδέα ενός ανεπανάληπτου «όλου», «λαού» κλπ. Πολλές επεξεργασίες του Schmoller υπερβαίνουν αυτό το απλουστευτικό μοντέλο, θέτοντας ερωτήματα που αναφέρονται στη σχέση του μακροθεωρητικού πλαισίου προς το εμπειρικό υλικό και διερευνούν τις δυνατότητες συγκρότησης μακροθεωρίας σε συναινεσιακή βάση. Το πρόβλημα της μακροθεωρίας θα επανατεθεί και σε σχέση με τις φορμαλιστικές θεμελιώσεις της πολιτικής οικονομίας τύπου Menger και Max Weber. Ενώ οι φορμαλιστές καταγγέλουν τους αξιακούς όρους συγκρότησης μακρομεγεθών σε διαλεκτικές και ιστοριστικές κατασκευές, οι ίδιες οι φορμαλιστικές κατασκευές είναι υποχρεωμένες, προκειμένου να θεμελιωθούν, να ανατρέξουν σε μακροθεωρητικά πλαίσια και να αποδεχθούν ιστορικούς και πρακτικούς συγκροτησιακούς όρους θεωρίας.

Συναφώς με το πρόβλημα της μακροθεωρίας τίθεται το πρόβλημα της απροσδιοριστίας στην πολιτικοοικονομική θεωρία. Στην κριτική παράδοση των κοινωνικών επιστημών η

κρίση συνοχής και η αστάθεια των μακροθεωρητικών μεγεθών θεωρήθηκε τόσο εκδήλωση της αποδομητικής επενέργειας αυτονομημένων μηχανισμών της αστικής οικονομίας, όσο και εκδήλωση του γεγονότος ότι τα μεγέθη αυτά συγκροτούνται σε ενιαίες ολότητες «ως μη ώφειλαν» δηλαδή μέσα από σχέσεις κατεξουσιασμού και εκμετάλλευσης. Η ιστοριστική αμφισβήτηση της μακροθεωρίας μαρξικού τύπου συνοδεύτηκε από την εγκατάλειψη κάθε δεσμευτικού κριτηρίου ανακατασκευής των διαδικασιών διαμόρφωσης και αναπαραγωγής κοινοοικονομικών συστημάτων. Ο Schmolter αντιμετωπίζει ως κύριο επιστημολογικό πρόβλημα το γεγονός ότι αντίπαλα και ανταγωνιστικά συστήματα πεποιθήσεων και ιδεολογιών («αλήθειες») αντιπαρατίθενται στο απόθεμα βεβαιωμένων δεδομένων, χωρίς να υπάρχουν δεσμευτικά κριτήρια αξιολόγησης της σχέσης των τελευταίων προς τα πρώτα. Η αμηχανία αυτή τον οδηγεί στην ανάπτυξη «ασθενών» κανονιστικών πλαισίων των οποίων η επιστημολογική φύση δεν έχει επαρκώς διερευνηθεί. Η δε αντίπαλη φορμαλιστική θεωρία ενώ έχει ως αφετηρία της ένα ιδεώδες αυστηρής επιστήμης αναπαράγει την απροσδιοριστία σε κομβικά σημεία της επιστημολογίας της, ιδιαίτερα ως διαφορά ανάμεσα στην αυστηρή θεμελίωση του οικονομικού πράττειν στη βάση των ενεργειών του εξατομικευμένου «ορθολογικού» δράντος αφε'ός και στην «οργανικότητα» των ιστορικών μορφών, προς τις οποίες κατευθύνεται και τις οποίες αναπαράγει το πράττειν αυτό αφετέρου (το πρόβλημα των «μη αναμενόμενων αποτελεσμάτων του ατομικού πράττειν» στον Menger).

Η διερεύνηση της διάστασης της απροσδιοριστίας σε φορμαλιστικές και ιστοριστικές επιστημολογίες επιτρέπει να γίνει εμφανής η εσωτερική ενότητα των προβλημάτων γύρω από τα οποία επικεντρώνεται η διένεξη περί την μέθοδο της πολιτικής οικονομίας με το αξιολογικό πρόβλημα. Το πρόβλημα αυτό εξειδικεύεται ιδίως στο ερώτημα κατά πόσον το αξιακό πλαίσιο που «φέρει» τις θεωρητικές κατασκευές της πολιτικής οικονομίας μπορεί να διεκδικήσει τη βεβαιότητα «αντικειμενικής αξιολογικής κρίσης» ή τη μετριασμένη δεσμευτικότητα ασθενών κανονιστικών πλαισίων ρυθμιστικού χαρακτήρα, ή

χαρακτηρίζεται από την αξιακή απροσδιοριστία που επαγγέλλεται η αυστηρή δεμπεριανή σχολή. Η τελευταία επιστημολογική στάση αποτυπώθηκε στις ακραίες θέσεις του Myrdal του 1928² που εγκαινίασαν μια συζήτηση, η οποία μένει ανοικτή μέχρι σήμερα. Στην πολιτικοοικονομική επιστημολογική διαμάχη το ερώτημα αυτό αφορά κατευθείαν τη σύνδεση που είναι αυτονόητη για τη νεώτερη σχολή των ιστοριστών οικονομολόγων και χαρακτηριστικά αποτυπώνεται στο *Grundriss* του Schmoller. Ύστερα από τις δυσχέρειες που συνάντησε η «δεμπεριανή» αμφισβήτηση αυτής της σύνδεσης (που γίνονται εμφανείς ήδη στην επιχειρηματολογία του Myrdal) τίθενται σήμερα ερωτήματα που αφορούν αφενός τη μεθοδολογικά ελεγμένη ανακατασκευή εκείνων των ιστοριστικών επιχειρημάτων που επεδίωξαν την «αξιακή» θεμελίωση μιας θεωρίας της αξίας και αφετέρου την ανακατασκευή λανθανόντων αξιολογικών πλαισίων στο φορμαλιστικό κριτικό επιχείρημα δεμπεριανού τύπου.

Σύνθεση των ανωτέρω μεθοδολογικών ζητημάτων αποτελεί τέλος το πρόβλημα της κατασκευής εννοιών στις κοινωνικές επιστήμες και ιδιαίτερα στην πολιτική οικονομία. Ο ιστορισμός του Schmoller φάνηκε να δίνει, έστω και σε σχετικιστική βάση, την τελευταία μάχη για την κατασκευή «αντικειμενικών τύπων», εναντίον των οποίων στρέφονται η κριτική των Αυστριακών και οι δεμπεριανές «μονόπλευρες» τυποποιήσεις. Ωστόσο ακριβώς λόγω των σχετικιστικών του παραδοχών το ιστοριστικό επιχείρημα αποφεύγει να υιοθετήσει μια αντίληψη δεσμευτικής ανάπτυξης των κατηγοριών («Darstellung») που να αξιώνει να αναφέρεται στην ίδια την «αντικειμενικότητα». Είναι ωστόσο ανακατασκευάσιμα στο έργο του Schmoller μεθοδικά βήματα «οιονεί» μεθοδικής ανάπτυξης των κατηγοριών, στα οποία φανερώνονται οι μεθοδολογικές αποφάσεις της θεωρίας που αφορούν τις συνδέσεις, ή την αποφυγή συνδέσεων μεταξύ στοιχείων στο εσωτερικό του κοινωνικοοικονομικού αντικειμένου, καθώς και τη διαμόρφωση θεωρητι-

2. G. Myrdal, *Το πολιτικό στοιχείο στην οικονομική θεωρία*, μετάφρ. Κ. Σοφούλη, Αθήνα 1954.

κών κριτηρίων σημαντικότητας και αξιολόγησης. Τέτοιες στρατηγικές μεθοδικής συναγωγής εννοιών απαντούν και στο έργο των φορμαλιστών κριτικών των «αντικειμενικών τύπων». Αποτελούν μια μορφή άτυπης αναστοχαστικής δέσμευσης των θεωρητικά αυθαίρετων αρχικών επιλογών της εννοιακής κατασκευής, καθώς και του θεωρητικά απροϋπόθετου ατομικού ορθολογισμού που επιλέγεται ως αφετηρία της. Μέσα από την ανακατασκευή των ιστοριστικών και φορμαλιστικών αυτών μορφών κατασκευής εννοιών και των τρόπων έλξης των εννοιών από αξιολογικά πλαίσια μπορούν να ανιχνευθούν τα στοιχεία της κρίσης της σύγχρονης κοινωνικής θεωρίας όπως εμφανίζονται ακριβώς τη στιγμή που αυτή συγκροτείται ως εξειδικευμένη «οικονομική» επιστήμη.

1. Η μεθοδική θεμελίωση μιας επιστήμης της «Λαϊκής Οικονομίας»
και το πρόβλημα των ηθικών αιτιών της πράξης
στον G. Schmoller

Στο έργο του G. Schmoller: «Η Λαϊκή Οικονομία, η θεωρία και μέθοδός της» του 1893³, αναπτύσσεται μια αντίληψη για τη φύση της «Λαϊκής Οικονομίας» ως επιστήμης, η οποία αναδεικνύει μερικά από τα σημαντικότερα προβλήματα που απετέλεσαν αντικείμενο μεθοδολογικής έριδας στις Κοινωνικές επιστήμες μέχρι σήμερα. Σύμφωνα με την αντίληψη αυτή (σελ. 223) η θεωρία της Λαϊκής Οικονομίας («Volkswirtschaftslehre») είναι η επιστήμη που επιδιώκει την περιγραφή, τον εννοιακό ορισμό και την αιτιακή εξήγηση των οικονομι-

3. G. Schmoller, «Die Volkswirtschaft, die Volkswirtschaftslehre und ihre Methode» (1893) εις: του ιδίου, *Über einige Grundfragen der Sozialpolitik und der Volkswirtschaftslehre*, Leipzig 1898, σελ. 215-309. Το κείμενο αυτό αναδιατυπώνεται με σημαντικές αλλαγές και δημοσιεύεται με τον τίτλο: «Volkswirtschaft, Volkswirtschaftslehre und -methode» στο *Handwörterbuch der Staatswissenschaften* (εκδ. Conrad, Elster, Lexis κ.ά.), τόμος 8, Jena 1911 (παραπέμπω στο κείμενο με τη συντομογρ. VW).

κών φαινομένων και μάλιστα θεωρημένων ως ένα συνεκτικό όλο. Στο κέντρο του ενδιαφέροντός της βρίσκονται τυπικά φαινόμενα που επαναλαμβάνονται σε σύγχρονες κοινωνίες, όπως είναι ο καταμερισμός και η οργάνωση της εργασίας, οι συναλλαγές, η διανομή του εισοδήματος και οι κοινωνικοί και οικονομικοί θεσμοί, στη σύνδεσή τους με το πολιτικοδικαϊκό πλαίσιο. Μέσω της διερεύνησης των φαινομένων αυτών (τα οποία θεωρείται ότι όποτε διέπονται από τις «ίδιες» ψυχικές δυνάμεις των ανθρώπων παρουσιάζουν «όμοιες» ή «ίδιες» σειρές διάταξης και κίνησης) είναι δυνατή, σύμφωνα με την αντίληψη αυτή για τον χαρακτήρα της λαϊκής οικονομίας, η προσέγγιση της «κατά μέσον όρον συγκρότησης» του σύγχρονου οικονομικού πολιτισμού, με αναφορά προς την οποία μπορούν να διαπιστωθούν αποκλίσεις κατά την αιτιακή σύνδεση μεταξύ των ιστορικών μορφών των οικονομικών φαινομένων, (στατική θεώρηση) καθώς και η ιστορική τους διαδοχή (δυναμική θεώρηση). Κατά την προσέγγιση αυτή εμπλέκεται ωστόσο ένα αξιολογικό στοιχείο με τα στοιχεία της θεωρητικής περιγραφής του αντικειμένου. Τούτο υποχρεώνει την ανάλυση να επεξεργασθεί μεθοδολογικά μια σειρά από «ηθικοϊστορικές αξιολογικές κρίσεις», οι οποίες διατηρούν την πρακτική τους λειτουργία, όχι μόνον για τη θεώρηση ιστορικών κοινωνιών, αλλά, όπως προσεκτικά διατυπώνει ο Schmoller, «σε κάποιο βαθμό» και για τη σύγχρονη θεώρηση.

Χαρακτηριστικά, στη συμπύκνωση αυτή των μεθοδολογικών διαστάσεων που αφορούν τη λαϊκή οικονομία, περιέχονται τα κεντρικά και αμφισβητούμενα ζητήματα που απασχόλησαν τη μεθοδολογία των κοινωνικών επιστημών από τα τέλη του 19ου και κατά τον 20ο αιώνα. Αυτό ισχύει τόσο για την αντιπαράθεση περιγραφικής και αιτιακής-εξηγητικής μεθόδου, (που αποτέλεσε το κύριο πρόβλημα για τη θεμελίωση της κοινωνικής επιστήμης από τον Weber), όσο και για την προβληματική των «μέσων τύπων» (που αμφισβητήθηκαν από τον Weber και τη δεμπεριανή ιδεοτυπική σχολή). Αλλά ισχύει και για την προβληματική της εξήγησης με αναφορά στην ολότητα, της ιστορικότητας των κοινωνικών επιστημών και

για το πρόβλημα των αξιών. Ακόμη η άποψη που διατυπώνεται εδώ της δυνατότητας ανασυγκρότησης των ουσιωδών χαρακτηριστικών του σύγχρονου («σημερινού πολιτισμού») θέτει όχι μόνον το πρόβλημα της «αντικειμενικότητας» στις κοινωνικές επιστήμες αλλά και το πρόβλημα μιας δεσμευτικής ερμηνευτικής που αναφέρεται στις σχέσεις του ιστορικού τώρα. Βεβαίως, η θέση της επανάληψης ίδιων ή όμοιων φαινομένων προέρχεται από τον κλασικό ιστοριστικό σχετικισμό της παράδοσης του Roscher: Ενώ το αίτημα μιας θεωρίας της κοινωνικής στατικής και δυναμικής παραπέμπει στις λογικές αναλύσεις του J.S. Mill και στις πρωτοκοινωνιολογικές απόψεις του Comte.

Η συμπύκνωση αυτή μεθοδολογικών προβλημάτων κάνει εμφανή την αξίωση που εγείρει ο Schmoller, η λαϊκή οικονομία να μην συγκροτείται απλώς ως θετική επιστήμη, αλλά να συνδέεται με τα κεντρικότερα ζητήματα θεωρίας και πράξης της εποχής της. Η αξίωση αυτή διέπει όλο το επιστημονικό έργο του Schmoller και είναι αποτυπωμένη στην αντίληψη που διατυπώνεται στο *Grundriss*⁴ όπου λέγεται (σελ. 777), ότι η λαϊκή οικονομία ως επιστήμη περιγράφει και εξηγεί αιτιακά και στα πλαίσια της ζωής του «λαού» ως όλου τα οικονομικά φαινόμενα και παράλληλα μπορεί να δείξει τους «ορθούς δρόμους» για τη βελτίωση των οικονομικοκοινωνικών σχέσεων, έχει δηλαδή ισχυρά κανονιστικά χαρακτηριστικά. Αλλά το πώς ακριβώς υλοποιείται αυτή η μεθοδολογική αξίωση σε μέθοδο της οικονομικής επιστήμης υπήρξε το διαρκές ερώτημα που επεδίωκε να διευκρινίσει ο Schmoller «μέχρι τέλους των ημερών» του, όπως γράφει στο τελευταίο του μεθοδολογικό κείμενο του 1911.

Στην απλούστερη του διατύπωση το μεθοδολογικό πρόβλημα που αντιμετωπίζει η εκδοχή αυτή οικονομικής θεωρίας συνιστάται στην αντίθεση μεταξύ της ενοποιητικής και πρακτικής αξίωσης και του σχετικιστικού τρόπου προσέγγισης των οικονομικών φαινομένων. Ο ιστορισμός του Schmoller

4. G. Schmoller, *Grundriss der allgemeinen Volkswirtschaftslehre*, Leipzig 1900 (συντομογρ. Gr) και II μέρος Leipzig 1904 (Gr II).

αποσυνέδεσε την ιστορική μέθοδο από την αξιολογική θεμελίωσή της και από τα αυστηρά συνεκτικά πλαίσια, στα οποία, την είχε εντάξει η εγγελιανή και μαρξική διαλεκτική του 19ου αιώνα. Αποσυνέδεσε ακόμη τη μέθοδο αυτή από τα συνεκτικά πλαίσια του παλαιότερου ιστορισμού του Roscher και του Kries αμφισβητώντας έτσι την κλασική ιστοριστική αντίληψη περί του ενός ανεπανάληπτου πολιτισμού («λαού») ως δεσμευτικής αξίας. Διατήρησε ωστόσο πάντοτε τον σταθερό προσανατολισμό του προς μία ασθενή κανονιστικότητα ως όρο πολιτικοοικονομικής θεωρίας. Έτσι, το ερώτημα του τρόπου αποκατάστασης της συνοχής και του ρόλου της κανονιστικότητας κατά τη διαδικασία αυτή βρίσκεται στη βάση των αντινομιών που συγκροτούν το ίδιο το αντικείμενο της επιστήμης, δηλαδή της οικονομίας και μάλιστα της «λαϊκής» (ή πολιτικής) οικονομίας.

Η ίδια η διάκριση μεταξύ των εννοιών «οικονομία» και «λαϊκή οικονομία» αποτελεί μεθοδολογικό πρόβλημα, δεδομένου ότι η έννοια της οικονομίας είναι αμφίσημη και παραπέμπει τόσο σε μια ευρύτερη ιδέα του «οικονομείν» που πραγματοποιείται στις επιμέρους λαϊκές οικονομίες, όσο και στην ιδέα της αφηρημένης οικονομίας, σε αντιδιαστολή με την λαϊκή οικονομία. Για την τελευταία ο Schmoller θεωρεί ότι προέκυψε από προηγηθείσες ιστορικές μορφές, όπως υπήρξαν σύμφωνα με τη γνωστή τυπολογία του η παραδοσιακή οικονομία («οίκος») και οι οικονομίες του αγροτικού πολιτισμού και της (μεσαιωνικής) πόλης. Η λαϊκή οικονομία είναι δηλαδή η σύγχρονη («σημερινή») λαϊκή οικονομία που προέκυψε από παραδοσιακές σχέσεις και προϋποθέτει το εθνικό κράτος. Είναι μια ιστορική ολότητα, οργανικά συνδεδεμένη με τα μέλη της που διατηρούν την αυτονομία τους. Στην ιστορική της ιδιαιτερότητα έχει ανεπανάληπτη «ατομική» προσωπικότητα. Η ιδιαιτερότητα του «λαού» (που εισέρχεται και στον ορισμό της «λαϊκής» οικονομίας) εκδηλώνεται εδώ στην ιδιαίτερη «ψυχική-ηθική σύνδεση των ανθρώπων» που συναποτελούν τον λαό αυτό. Η διάσταση αυτή αποτελεί και το στοιχείο συνοχής, την «κοινωνική πλευρά» της οικονομίας αυτής που εκδηλώνεται μέσα από την αποδοχή από τα μέλη της κοινω-

νίας ενιαίου κέντρου που να επιβάλλει τις προσαγές του σ' αυτά. Είναι εμφανή στην επιλογή του όρου «λαϊκή οικονομία» και στην αναφορά στις ιδέες της ολότητας και της οργανικότητας τα χρέη της ανάλυσης στην ιστοριστική παράδοση. Σε πολλά σημεία η παράδοση αυτή αξιοποιείται ωστόσο για να προβληθούν εναλλακτικές ιδέες συνοχής, όπως η ιδέα ότι ο καταμερισμός της εργασίας συνδέει τις επιμέρους οικονομικές μονάδες και ότι ο καταμερισμός αυτός οδηγεί στην ενεργοποίηση κρατικών οργάνων και νομικών θεσμών ελέγχου της οικονομικής συγκέντρωσης και ρύθμισης των χρηματοπιστοδοτικών μηχανισμών και των γενικών πλαισίων των συναλλαγών. Ακριβώς με την έννοια αυτή η προσέγγιση του αντικείμενου αποκλειστικά ως «οικονομία» (δηλαδή με αφαίρεση από την κρατικοπολιτική δραστηριότητα), θεωρείται ότι αποτελεί αφαίρεση πέραν του επιτρεπόμενου ορίου, η οποία αποσυνθέτει το αντικείμενο, ώστε να μην μπορεί να γίνει κατανοητό στην εσωτερική του σχεσιακή συγκρότηση. Στον πραγματικό «τύπο» μεθοδολογικής ανακατασκευής του οικονομικού πρέπει δηλαδή να περιέχεται αναγκαστικά και το πολιτικό στοιχείο.

Η προβληματική αυτή συνοχής της κοινωνίας βάσει της σχέσης οικονομίας και πολιτικής δεν υπερβαίνει αλλά μάλλον εξειδικεύει την κύρια ιδέα της ενότητας των επιμέρους υποκειμενικών στάσεων στη λαϊκή ολότητα. Αλλά κατεξοχήν η έννοια αυτή του ιστορισμού «ενότητας λαού» είναι ασαφής και χρειάζεται διευκρίνιση. Σε πολλές αναλύσεις του Schmitter (λ.χ. στο Gr. 162) η ενότητα κοινωνίας, κράτους και λαϊκής οικονομίας θεωρείται ότι μπορεί να γίνει κατανοητή ως σύστημα «παιδείας» μέσα από την οικογένεια και τους θεσμούς, όπως είναι το σχολείο, αλλά και μέσα από τις επαγγελματικές καριέρες ή και τις προσπάθειες της κάθε φορά νέας γενιάς να υπεισέλθει στη θέση της παλαιότερης και να αποκτήσει τα περιουσιακά στοιχεία (κοινωνικό πλούτο) που είναι στα χέρια της – προσπάθειες που διαμεσολαβούνται από το νομικό (κληρονομικό) σύστημα. Εδώ η πολιτική οικονομίας φαίνεται να συμπληρώνεται από μια κοινωνιολογία της εκπαίδευσης, των επαγγελμάτων, του δικαίου κλπ. Ωστό-

142 ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ

σο η προβληματική του Schmoller δεν κατευθύνεται προς τη συμπλήρωση της πολιτικής οικονομίας με μια κοινωνιολογία, αλλά προς την ένταξη των οικονομικών εννοιών (όπως αξία, τιμή, χρήμα, πίστη), σ' ένα «κοινωνικο-ηθικό πλέγμα» (Gr. 6) στο οποίο εντάσσονται και τα «κοινωνιολογικά» φαινόμενα. Φαίνεται ότι τις ανάγκες αυτής της ένταξης εξυπηρετεί και η διάκριση μεταξύ οικονομίας και λαϊκής οικονομίας (που ανευρίσκεται και στο *Grundriss* του Max Weber του 1898, υπηρτώντας εκεί τα ιδιαίτερα συμφέροντα της βεμπεριανής μεθόδολογίας). Η «οικονομία» συνδέεται ως περιεκτικότερη έννοια με την πρακτική του οικονομείν, τη δραστηριότητα που κατευθύνεται στην κάλυψη των ανθρώπινων αναγκών, των οποίων η ικανοποίηση είναι όρος ύπαρξης του ανθρώπου. Ήδη στην έννοια του οικονομικού πράττειν υπάρχουν πυρηνικά τα στοιχεία, τα οποία εμφανίζονται ύστερα σε διαφοροποιημένη μορφή στις σύγχρονες λαϊκές οικονομίες, σύμφωνα με αυτό το επιχείρημα του Schmoller: Το στοιχείο της σκόπιμης, συνδυασμένης με τεχνική γνώση και υπολογισμό δράσης, συνδέεται με την ύπαρξη στον πράττοντα ηθικών ιδεών, αξιακών συναισθημάτων και αξιολογικών κρίσεων. Οι αξίες και οι κρίσεις αυτές επηρεάζουν τη σκοποθεσία και την προσανατολισμένη προς τον συσχετισμό των μέσων προς τους σκοπούς πρακτική του δρώντα. Το οικονομείν είναι το ίδιο μια «αρετή» (Gr. 1-6, 558 κλπ.). Στις επιμέρους οικονομικές δραστηριότητες το στοιχείο της τεχνικής σκόπιμης διαρύθμισης της φύσης, δεν μπορεί να αποχωρισθεί από τις ηθικο-κανονιστικές διαστάσεις της κοινωνικής δράσης, το «κοινωνικό» δηλαδή στοιχείο.

Η οικονομία με την έννοια αυτή *αντιπαρατίθεται* στην οικονομία ως σύστημα οικονομικών σχέσεων, το οποίο προκύπτει από *αφαίρεση* από τις πολιτικές του προϋποθέσεις, και αποτελεί αντικείμενο μιας φορμαλιστικής «οικονομικής» επιστήμης. Αλλά έτσι η «οικονομία» που είναι κατά τον Schmoller ο κύκλος ατόμων που συνανήκουν σε ένα όλο συνδεδεμένα με ψυχικούς, νομικούς και ηθικούς δεσμούς φαίνεται να προλαμβάνει και να αποτρέπει τη δημιουργία αποκλίσεων των οικονομικών συστημάτων από τον κανονιστικό πυρήνα

που περιέχεται στην έννοιά της. Θεωρείται ότι μέσα από την εξέλιξη των ιστορικών οικονομιών θα δημιουργηθούν τα διαφορετικά κοινωνικά τους «όργανα», τα αναγκαία για την ύπαρξη του όλου και την εξασφάλιση των κανονιστικών του ερεισμάτων, και μάλιστα στο μέτρο που αναπτύσσεται ο καταμερισμός της εργασίας και οι κοινωνικές ανάγκες (πρβλ. Gr. 340 επ.). Στη διαδικασία της κοινωνικής διαφοροποίησης θα προκύψουν *λαϊκές οικονομίες* σύγχρονης μορφής που θα περιλάβουν όργανα που θα εξασφαλίσουν την *εκπαίδευση* ή την *υγεία* των μελών της κοινωνίας, καθώς η κοινωνική διαφοροποίηση οδηγεί στην *εξατομίκευση* που θίγει την παραδοσιακή οργανική διευθέτηση των λειτουργιών αυτών. Δηλαδή στα «δημόσια όργανα του ανώτερου πνευματικού ηθικού και τεχνικού πολιτισμού» θα εκδηλωθεί το «κοινό καλό». Βεβαίως ο Schmoller αναγνώριζε τα προβλήματα που παρουσιάζει μια τέτοια θεωρία κοινωνικής συνοχής και αξιογένεσης: Το ότι το «κοινό καλό» θα εκδηλωθεί δεν είναι αναγκαίο διότι κατά την αναγνώριση των κοινωνικών αναγκών από τον κοινωνικό οργανισμό μπορεί να δημιουργηθούν μηχανισμοί που θα οδηγήσουν στην ακύρωσή του λ.χ. μέσω καταχρήσεων, σπατάλης ή μείωσης της ελευθερίας (ενθ. αν.). Η επιθυμητή αποφυγή της δραστηριοποίησης τέτοιων μηχανισμών προϋποθέτει την ορθή *εξισορρόπηση* του δημοσίου και του ιδιωτικού στοιχείου στην κοινωνία. Και αλλού λ.χ. Gr. II, 768, 774, ο Schmoller διαπιστώνει κινδύνους που μπορούν να ματαιώσουν την πραγμάτωση της «κοινωνικής» διάστασης της οικονομικής ζωής, σε σύγχρονες *λαϊκές οικονομίες* (έναν τέτοιο κίνδυνο εντοπίζει στην εκμετάλλευση των εργατών από τους εργοδότες που παρατηρείται «όπου λείπουν τα αντίβαρα»). Άρα μία ιδέα εξισορρόπησης προϋποτίθεται προκειμένου να θεωρηθεί ότι εξασφαλίζεται η συνοχή του αντικειμένου, αυτή δε η ιδέα εξισορρόπησης προσανατολίζεται και προς κριτήρια συγκρότησης των κανονιστικών όρων της συνοχής αυτής.

Η κατανόηση αυτή του αντικειμένου της πολιτικής οικονομίας από τον ιστορισμό θέτει τη μέθοδο προ του προβλήματος ανακατασκευής ενός σύνθετου όλου ιστορικών σχέσεων, στις οποίες εντάσσονται και οι αξιακές διαστάσεις του κοινω-

νικού αντικειμένου που αποτελούν αφενός «μέρος του» αφετέρου χρησιμεύουν και ως κριτήρια αξιολόγησής του. Πρωτων προβλημάτων εννοιακής σύλληψης του δυσχερούς αυτού μεθοδολογικού προβλήματος, ο ιστορισμός του Schmoller επέλεξε να προσεγγίσει το πρόβλημα της μεθόδου τονίζοντας ιδιαίτερα την αναλυτική και εμπειρική-περιγραφική πλευρά της επιστημονικής εργασίας. Ιδεώδες του είναι η «πλήρης περιγραφή» (Meth, 239 επ.⁵) των φαινομένων, καθ' όλα τους τα ουσιώδη χαρακτηριστικά, η οποία περιλαμβάνει την πλήρη ταξινόμηση του υλικού, την ολοκληρωμένη κατασκευή εννοιών, την ορθή ένταξη του επιμέρους σε πραγματικούς τύπους («τύπους που μπορούμε να παρατηρήσουμε» γράφει στη «Μέθοδο»), την ανακατασκευή των αιτιακών σχέσεων και μέσα από τις διαδικασίες αυτές σε «εναίσθηση» (Fühlung) της «γενικής» τους φύσης. Με την πρόκριση του εμπειρισμού η έννοια της περιγραφής γίνεται ωστόσο αρκετά ασαφής, καθώς δε δεν θεματοποιούνται συστηματικά τα κριτήρια υπό τα οποία θα λάβει χώρα, η «πλήρης» περιγραφή εμφανίζεται ως προθεωρητική, εναισθησιακή λειτουργία.⁶ Χαρακτηριστικά γράφει ο Schmoller, επαναλαμβάνοντας και στο *Grundriss* (103) το αίτημα της «πλήρους περιγραφής μιας ολόκληρης λαϊκής οικονομίας ή ενός οικονομικού θεσμού», ότι αυτή η περιγραφή είναι ταυτόχρονα αιτιακή και συχνά τελεολογική ανάλυση και αν ασκηθεί αυστηρά επιστημονικά από «χέρια του ειδήμονα» (Meisterhände) πλησιάζει την αληθή γνώση. Όπως παραπάνω η εναίσθηση, επιστρατεύεται εδώ η ικανότητα του ειδήμονα για τη συγκεκριμενοποίηση του επιστημολογικού ιδεώδους. Αντίστοιχα προβλήματα παρουσιάζουν και

5. G. Schmoller, «Zur Methodologie der Staats – und Sozialwissenschaften», *Jahrbuch für Gesetzgebung, Verwaltung und Volkswirtschaft im Deutschen Reich, Neue Folge* 7. Jahrg., Leipzig 1883 (συντομογρ. Meth).

6. Ο τύπος αυτός θεμελίωσης του «όλου» σε μια συναισθησιακή λειτουργία είναι χαρακτηριστικός για τον ιστορισμό. Πρβλ. την κλασική διατύπωση του Troeltsch: «Καμιά επιστήμη δεν μπορεί να ανταποκριθεί στη συνολική ροή της ζωής (...) Αυτή δεν μπορεί να μην έχει ενότητα, σχέση και νόημα, αλλά την ενότητα και το νόημα του όλου μπορούμε μόνο να μαντέψουμε και να συναισθανθούμε, αλλά όχι να εκφράσουμε και να κατασκευάσουμε επιστημονικά». (*Über Massstab zur Beurteilung historischer Dinge*, Berlin 1916, σελ. 41).

η αναλύσεις της περιγραφής στο μεθοδολογικό κείμενο (VW) του 1911. Προτάσσονται ορισμένες θέσεις για τη φύση της παρατήρησης, όπου διαπιστώνεται τόσο το γεγονός ότι η παρατήρηση επηρεάζεται από προκαταλήψεις, συμφέροντα και πλάνες όσο και ότι το αντικείμενο της παρατήρησης προϋποθέτει γνώση των κοινωνικών διαδικασιών «μετριάσμου» των πράξεων, η οποία συγκροτεί τις αφετηρίες των υπό παρατήρηση πράξεων. Αλλά και εδώ κριτήριο της ορθότητας των παρατηρήσεων εμφανίζεται να είναι ο «ανώτερος πνευματικός πολιτισμός» που ιστορικά έχει αναπτυχθεί με τα παιδευτικά του αποτελέσματα, μέσα από τα οποία συγκροτούνται σκοπιές «υπαλλήλων, επιχειρηματιών και επιστημόνων», από τις οποίες είναι δυνατόν να προκύψουν «σε γενικές γραμμές ορθές παρατηρήσεις». Η γραμμή αυτή επιχειρηματολογίας προς την κατεύθυνση μιας ρεαλιστικής θεωρίας της ερμηνείας συμπληρώνεται από ένα υπερβατολογικού τύπου επιχείρημα καντιανής προέλευσης, αντεστραμμένο ωστόσο προς ανορθολογική κατεύθυνση (σελ. 457). Υποστηρίζεται ότι από «βεβαιωμένα δεδομένα» κατασκευάζουμε «εικόνες» του όλου μέσω παραγωγικών ενεργημάτων της φαντασίας, αποφεύγοντας τις πλάνες με τη χρήση του ταλέντου, της παιδείας και της εμπειρίας μας (δηλαδή στη φαντασία προστίθεται η «κριτική ικανότητα» Κ.Ψ). Αυτή η πλευρά του «διώματος και της εποπτείας» (ibid) αντιπαρατίθεται στον εννοιακό «σηματισμό» (ibid), στον οποίο οδηγούμαστε μέσω της πληροφόρησης, ανάλυσης και εννοιακής επικοινωνίας. Οι δύο οπτικές, εικονική και σχηματική-εννοιακή, εμφανίζονται να έχουν ίσα δικαιώματα και προφανώς κατά τον συνδυασμό τους παρέχεται η «ορθή παρατήρηση». Οδηγούμεθα δηλαδή σε μία διαρκή ολίσθηση από το ρεαλιστικό ιδεώδες σε έναν εμπειρισμό του ορθολογικά μη ανακατασκευάσιμου «συνδυασμού» επιμέρους στοιχείων. Η ολίσθηση αυτή επαναλαμβάνεται και στο επίπεδο της περιγραφής. Η «πλήρης περιγραφή» προϋποθέτει τη «διήγηση» («Schilderung» χαρακτηριστική έννοια του παλαιότερου ιστορισμού του Roscher με χαρακτήρα προεννοιακής σύνθεσης) των επιμέρους δεδομένων που έχουν παρατηρηθεί και βρίσκονται σε «συνύπαρξη» «ισότητα» κλπ. Γι' αυτό

ανατρέχει στην εμπειρία του «γνώστη των πραγμάτων», στη «σύνθεση του καλλιτέχνη», στην ιδιοφυία του επιστήμονα κλπ., που θα παράσχουν το ερμηνευτικό πλαίσιο ένταξης των αιτιακών σχέσεων και νομοτελειών του αντικειμένου.

Η έννοια της «διήγησης» συνδέει την ιστοριστική επιστημολογία με έναν ιδιότυπο εμπειρισμό. Όπως υποστηρίζει ο Schmoller στο *Grundriss* (110 επ.) το γενικό ως το πλέον σύνθετο παραμένει διαρκώς το πλέον αδέβαιο. Από δε τη «διήγηση» οδηγείται η ανάλυση σε «κατά προσέγγιση γενικεύσεις» (ibid). Το επιχείρημα αυτό στρέφεται κατά των φορμαλιστικών προσπαθειών, όπως ήταν αυτές του Menger, να θεμελιώσουν ένα απαγωγικό επιστημονικό ιδεώδες, υποστηρίζοντας την ενότητα επαγωγικής και απαγωγικής προσέγγισης⁷. Προφανώς η αντιμετώπιση αυτή του προβλήματος της επαγωγής δεν αποτελεί παρά εξειδίκευση της προβληματικής της σχέσης σχήματος προς εικόνα, όπως αυτή αναπτύχθηκε σε σχέση με την παρατήρηση. Αυτό επιβεβαιώνεται και από το κείμενο του 1883 για τη μεθοδολογία όπου αναφέρεται κριτικά απέναντι στη δυσπιστία του Menger προς τον επαγωγισμό, ότι αν η παρατήρηση είναι «πλήρης», η επαγωγική μέθοδος οδηγεί σε αξιόπιστα αποτελέσματα (οι ίδιες αιτίες που έχουν παρατηρηθεί παράγουν τα ίδια αποτελέσματα που μπορούν να παρατηρηθούν). Στα μεθοδολογικά κείμενα για τη «Λαϊκή Οικονομία» (VW) του 1893 (297) και 1911, (477

7. Η μεθοδολογική διαφοροποίηση του Schmoller από τον παλαιότερο ιστορισμό εκδηλώνεται με την απόρριψη της θέσης, την οποία υποστήριξε ο Knies και ο ίδιος μέχρι το 1883, ότι η ιστορική μέθοδος είναι η μόνη αποδεκτή κοινωνικοεπιστημονική μέθοδος και με την αποδοχή ως «εξίσου χρησίμων» τόσο της επαγωγικής όσο και της απαγωγικής μεθόδου (πρβλ. W. Krause, G. Rudolph, *Grundlinien des ökonomischen Denkens in Deutschland 1848-1945*, Berlin 1980, σελ. 91). Ωστόσο ο Schmoller διαφοροποιείται πολύ νωρίτερα από τον παλαιότερο ιστορισμό του Roscher που τον χαρακτηρίζει ως ένα είδος «μεταβατικού φαινομένου» μεταξύ της σχολής του A. Smith και της νεότερης ιστορικής σχολής. Πρβλ. τη βιβλιοκρισία του Schmoller του έργου του Roscher: *Geschichte der Nationalökonomie in Deutschland*, München 1874 στο *Liter. Centralblatt* 14 (April 1875) και τη σχετική επιστολή του προς τον Roscher της 20/3/1875 εις: *Briefwechsel zw. W. Roscher und G. Schmoller* (hrsg. E. Biermann) Greifswald 1922, σελ. 29 επ., καθώς και *Grundriss I* σελ. 119.

επ.) ο Schmoller αμύνεται κατά της μομφής ότι είναι αποκλειστικά επαγωγιστής, υιοθετώντας μια επιχειρηματολογία, στηριγμένη στον Sigwart, στην οποία η αρχική σειρά (επαγωγή (όποτε A, τότε B), γενίκευση τούτου σε κανόνα, απαγωγική εφαρμογή των κανόνων) φαίνεται να επικαλύπτει την ολιστική (ιστοριστική) ιδέα ότι A και B είναι μέρη της ίδιας ολότητας, αλληλοπροσδιοριζόμενων αιτιών, αφαίρεση από την οποία αποτελεί η θέση ότι το ένα είναι «αιτία» του άλλου. Αυτή η ιδέα ολότητας παρέχει υπόρρητα για τον Schmoller ένα πλαίσιο για το «προς τα πού» κατευθύνεται η επαγωγή και «από πού» θα προέλθει η απαγωγή.⁸ Αυτή η προβληματική επιτρέπει ακόμα να ελεγχθεί κριτικά η (αντεστραμμένη) απαγωγική μέθοδος του J.S. Mill, ως ψευδοαπαγωγική μέθοδος αφού μεταξύ των υποτιθέμενων απαγωγικών (ψυχολογικών) αρχών και της πραγματικότητας που ανακατασκευάζεται θεωρητικά, μεσολαβεί ένα ενδιάμεσο πλαίσιο «νόμων» συνύπαρξης και διαδοχής φαινομένων που έχουν προέλθει επαγωγικά.

Φαίνεται εδώ ότι ο Schmoller δεν ενδιαφέρεται τόσο να καταδείξει την επαγωγική προέλευση των νόμων όσο να αποσαφηνίσει ότι το πλαίσιο που συγκροτούν δεν παράγεται αυτόματα από επαγωγικές διαδικασίες, αλλά χαρακτηρίζεται από ιδιαίτερους επιστημολογικούς κανόνες ολότητας και ότι το μεμονωμένο στοιχείο θα πρέπει να ενταχθεί στις σχέσεις αυτού του όλου (Sigwart). Από τη σκοπιά αυτή ο Schmoller επιχειρηματολογεί απέναντι στον Menger (1883, 247) ότι η αξία της ιστορικής σχολής συνίσταται στη στροφή της προς την πραγματικότητα, της οποίας όμως τα φαινόμενα είναι χρονικά και τοπικά τόσο περιεκτικά ώστε δεν μπορούν να

8. Παρ' ότι ο Sigwart αποδεχόταν μονόπλευρες αφαιρέσεις τύπου Weber και Menger υπεστήριζε ότι η αφαίρεση θα πρέπει να «ανταποκρίνεται» στο πραγματικό, άλλως δεν μπορεί να συγκριθεί με αυτό (πρβλ. Ch. Sigwart, *Logik* Bd. 2, Tübingen 1911, 4. εκδ., σελ. 655 επ., πρβλ. και την αναφορά στον Weber, σελ. 656, υποσημ.). Ο Schmoller φαίνεται να είναι επηρεασμένος και από τον Whewell ο οποίος υποκατέστησε την επαγωγή με μια ιδέα «συμφωνίας» των επαγωγών (πρβλ. W. Whewell, *Novum organon renovatum*, London 1858, 3. εκδ., σελ. 101, τις έννοιες consilience και convergence of inductions).

προσεγγισθούν παρά «κολλεκτιβίστικα». Παραμένει ωστόσο σ' όλο το έργο του Schmoller ανοικτό ζήτημα του πώς μπορεί να κατανοηθεί ο «κολλεκτιβισμός» αυτός. Στο κείμενο του 1883, φαίνεται να τον συνδέει με «όργανα και θεσμούς» που αποτελούν τη ραχοκοκαλιά του σώματος της οικονομίας, ενώ έννοιες όπως ανταλλαγή, αξία και χρήμα συνδέονται με μια «ατομική» εξέταση της οικονομίας. Φαίνεται εδώ να προβάλλεται ένας θεσμικός κολλεκτιβισμός σε συνδυασμό με μεθοδολογικό ιντιδιντουαλισμό όσον αφορά τα φαινόμενα της κοινωνίας, (υπό την επήρεια της κριτικής του Menger). Ο μεθοδολογικός αυτός εκλεκτικισμός υποχωρεί ωστόσο στο *Grundriss*, όπου ένας ήπιος εμπειριστικός και ιστοριστικός «κολλεκτιβισμός» αποτελεί την παραδεκτή μεθοδολογική αφετηρία για όλα τα κοινωνικοοικονομικά φαινόμενα.

Οι παρατηρήσεις που προηγήθηκαν μας επιτρέπουν να προσεγγίσουμε το σύνθετο πρόβλημα της αιτιότητας στον Schmoller. Οι αιτιακές σχέσεις, η γνώση του αλληλοσυσχετισμού των οικονομικών φαινομένων, δεν μπορούν να ανακατασκευασθούν στα πλαίσια ενός εμπειρισμού χιουμιανού τύπου ως σχέσεις συνοδείας ενός γεγονότος από ένα άλλο, αλλά θα πρέπει να αναφέρονται στην προβληματική μιας ολότητας αλληλοπροσδιορισμών (που προκύπτει σε μια διαδικασία αφαιρέσεων κατά την οποία μερικές αιτίες τίθενται ως προϋποθέσεις και άλλες ως κατεξοχήν αιτίες (VW 1911, 469 επ., πρβλ. και Gr, 108). Απορρίπτονται μορφές «εξήγησης» με αναφορά σε χωριστούς τύπους, που οδηγούν τη θεωρία (όπως φαίνεται να υπονοεί ο Schmoller) μπροστά σε αντινομίες, οι οποίες προκύπτουν από τη χρησιμοποίηση στοιχείων ενός τύπου ως προϋποθέσεις του άλλου. A fortiori απορρίπτονται μορφές εξήγησης από ολιγάριθμες αρχές (Cairness) ή από απλά στοιχεία (Menger), διότι θεωρείται ότι δεν είναι δυνατόν βάσει αυτών να ανακατασκευασθεί ο «πλούτος» των φαινομένων ως ολοτήτων, ούτε να μειωθεί το «άγνωστο» και «ανεξήγητο» σ' αυτά (ο «ανορθολογισμός» τους). Η αιτιακή ανάλυση ανατρέχει στην προκατανόηση της ιδιαιτερότητας του κοινωνικοεπιστημονικού αντικειμένου της «λαϊκής οικονομίας» ως σύμμειξης προσδιορισμών που υπακούουν σε φυσι-

κούς νόμους (κλίμα, έδαφος, φυσική διάσταση της υλικής παραγωγής και ψυχικών/ηθικοπολιτικών αιτιακών προσδιορισμών (πρβλ. VW 1911, 473), οι οποίοι τελευταίοι εντοπίζονται στο πολιτικοθεσμικό πλαίσιο και σε πολιτισμικά ηθικά συναισθήματα διαμορφωτικά για το ιστορικό πράττειν. Με τον τονισμό της ένταξης του ηθικοπρακτικού κινήτρου ως ιδιαίτερου χαρακτηριστικού στοιχείου, σε αλυσίδες κοινωνικοεπιστημονικής αιτιότητας η νεότερη ιστορική σχολή της οικονομίας αξιοποιεί έναν τύπο επιχειρηματολογίας που αναπτύχθηκε στην παράδοση του A. Smith και των ωφελιμιστών,⁹ (ενώ αποστασιοποιείται από τον μαρξισμό, τον οποίο θεωρεί ότι «παράγει» λανθασμένα το ηθικό από το μη-ηθικό στοιχείο). Όλα τα κοινωνικοοικονομικά φαινόμενα κατά τον Schmoller, όχι μόνο τα φαινόμενα διανομής, όπως υποστήριξε ο J.S. Mill, έχουν ηθικοπρακτικό χαρακτήρα και επιδεδαιώνουν τη φύση της επιστήμης της οικονομίας ως ηθικής επιστήμης. Τα ηθικοπρακτικά περιεχόμενα εισέρχονται στο πλαίσιο εξήγησης είτε ως κίνητρα επιμέρους πράξεων που προϋποθέτουν την εσωτερίκευση από τους δρώντες περιεχομένων που αναφέρονται στο δίκαιο, στο κράτος και στα ήθη, είτε ως θεσμικές δραστηριότητες, στις οποίες εκδηλώνονται ηθικά περιεχόμενα και οι οποίες θεωρείται ότι αποτελούν γενικές αιτίες της οικονομικής ζωής. Ο βαθμός αφαίρεσης ως προς τη συγκρότηση του ηθικού στοιχείου στην οικονομική θεωρία επηρεάζει χαρακτηριστικά την ανάπτυξη των οικονομικών εννοιών (λ.χ. ο Schmoller διακρίνει (VW 1893, 226) μεταξύ γενικού (φιλοσοφικού-κοινωνιολογικού) και ειδικού μέρους της λαϊκής οικονομίας και τονίζει ότι και στα δύο μέρη πρέπει να ληφθούν υπόψη ηθικά προσδιοριστικά αίτια).

Το επίκεντρο της κριτικής του Schmoller στους απαγωγιστές τύπου Menger συνίσταται στη μομφή ότι οι θεωρητικοί αυτοί περιορίζουν το πεδίο της οικονομικής επιστήμης μη

9. Σε σχέση με τη σύγχρονη του θεωρία σαφής είναι και εδώ η συγγένεια με το επιχείρημα του Sigwart, πρβλ. λ.χ. την έννοια της «παιδαγωγικής αιτιότητας», ορ. cit. σελ. 587 επ., πρβλ. και την έννοια της moral causation στον Whewell, *History of Scientific Ideas*, Vol I, London 1858, σελ. 202 επ.

επιτρέποντας «απαγωγή από ιδεώδη», λ.χ. δικαιοσύνη, και δεχόμενοι μόνο την αρχή των ατομικών ορθολογικών επιδιώξεων. Ο Schmoller φαίνεται να υποστηρίζει αντιθέτως, όπως προκύπτει εμμέσως και από Gr, σελ. 112, τον συντονισμό αξιωμάτων και την αποδοχή σκοπών των πλέον διαφορετικών κατευθύνσεων για την ανακατασκευή της κοινωνικοοικονομικής σχέσης σε πλαίσια ολότητας. Κινδυνεύει έτσι βέβαια να μείνει έκθετος απέναντι στη μομφή των απαγωγιστών ότι η μέθοδός του παραμένει αυθαίρετη και μη-αυστηρή. Πράγματι, ο κίνδυνος αυτός περιέχεται στην εμπειριστική επιλογή που επισημάναμε μιας σύνθεσης του υλικού της οικονομικής επιστήμης «από τα κάτω», (από την παρατήρηση ως «υποδομή» (Meth, 239 επ.) της θεωρίας προς την έννοια). Η επιλογή αυτή οδήγησε τον ιστορισμό του Schmoller σ' έναν ορισμό της μεθόδου ως τρόπου εργασίας που έχει αφετηρία του το εποπτικό-απεικονιστικό στοιχείο (VW 1911, 457, Gr, 110 κ.ά.), καθώς και σε μια αντίληψη της επιστημονικής έρευνας ως οικοδομήματος που αναπτύχθηκε στη βάση μιας συγκεκριμένης ατομικής «εικόνας» οργανωμένης κατά έννοιες, τύπους και σχέσεις (Meth, 245 επ.). (Και οι ίδιοι οι πραγματικοί τύποι, τους οποίους ο ιστορισμός υπερασπίζεται απέναντι στους βεμπεριανούς, χαρακτηρίζονται από τον Schmoller ως «κατά προσέγγιση απεικονίσεις»). Συνέπεια της επιλογής αυτής του ιστορισμού είναι η συμφωνία με τον Max Weber ως προς το ότι δεν υπάρχει δεσμευτικότητα στην ανάπτυξη των πολιτικοοικονομικών κατηγοριών (πρβλ. Meth, 468: δεν υπάρχει «καταληκτική διάρθρωση του υλικού»). Τούτο όμως σημαίνει, στο επίπεδο του αξιολογικού προβλήματος ότι δεν υπάρχει δεσμευτικό αξιακό πλαίσιο που να συγκροτεί τον συνεκτικό ιστό μιας μεθοδολογικά ανεπτυγμένης θεωρητικής ανακατασκευής των ουσιωδών χαρακτηριστικών του ιστορικο-κοινωνικού «όλου». Αντ' αυτού ο ιστορισμός επιχειρεί να εισάγει πλαίσια ασθενούς κανονιστικότητας που αναφέρονται σε «ατομικές» ιστορικές ολότητες ως όρους της θεωρητικής συγκρότησης του επιχειρήματός του. Αντιμέτωπος με το πρόβλημα να καταλήξει η μέθοδος σε καθαρά σχετικιστική συνδυαστική των πλέον διαφόρων παραγόντων και έχοντας απο-

ρίψει την απαγωγή από έναν παράγοντα ο Schmoller αποδέχεται έναν «ορθό» συνδυασμό που ωστόσο δεν θα καταλήγει σε μία δεσμευτική θεωρία (την οποία χαρακτηρίζει «μυστικιστική»). Στα μεθοδολογικά κείμενα του 1893 και του 1911 μιλάει στη μεθοδολογική παράδοση του Dithley για «επιτρεπόμενες» συνδέσεις, λ.χ. ένας λαός, μια εποχή, ένας βίος ως όλο. Η «σύνδεση» επιτυγχάνεται δηλαδή ασθενώς στη βάση του προγράμματος του παλαιότερου ιστορισμού: της ιστορικής μοναδικότητας που δεν μπορεί να ανακατασκευασθεί ορθολογικά, ακριβώς επειδή είναι μοναδική.

Στα πλαίσια των ιστοριστικών αυτών μοναδικών σχέσεων και συνδέσεων ο Schmoller επιζητεί ωστόσο «μερική αναγνώριση» της σημασίας «τυπικών μαζικών κινήματων» με γενικό, όχι μοναδικό χαρακτήρα. Αναπαράγεται δηλαδή χαρακτηριστικά από τον ιστορισμό το πρόβλημα της σχέσης ιδιογραφικής και νομοθετικής μεθόδου, ένα πρόβλημα που απασχόλησε την επιστημολογία της σχολής Windelband/Rickert και τη μεθοδολογία του Max Weber.

Επισημάνθηκε ότι κατά την ιστοριστική προσέγγιση του ζητήματος της κοινωνικοεπιστημονικής αιτιότητας, το δυσχερέστερο μεθοδολογικό πρόβλημα παραμένει το πρόβλημα της αιτιότητας από ηθικούς λόγους. Η δυσχέρεια συνίσταται στον προσδιορισμό της μεθοδολογικής μετάβασης από τη γενική θέση ότι η ελευθερία του ηθικού χαρακτήρα εισάγεται στην όλη διάταξη των προσδιοριστικών αιτίων του κοινωνικού (Gr, 108) στη θεωρητικοποίηση της συγκεκριμένης διαπλοκής ηθικών λόγων στο ιστορικό και πολιτικοοικονομικό πράττειν. Ιδιαίτερα προβλήματα παρουσιάζει η ανάλυση των τύπων εισόδου του «ηθικού» στοιχείου στις αιτιακές αλυσίδες από το γεγονός ότι τα ηθικά κίνητρα που τίθενται ως αφετηρία της πράξης είναι τα ίδια «αποτελέσματα» μιας διαδικασίας εσωτερίκευσης λόγων αποχής από αυθαίρετη ή παραδοσιακή δράση και αποδοχής κανονιστικών πλαισίων κινήτρων, συμπάθειας κλπ., οπότε η διαδικασία ορθολογικής ανακατασκευής της διαδικασίας αυτής εσωτερίκευσης συμπίπτει με τη διαδικασία θεμελίωσης των κινήτρων (προς την κατεύθυνση αυτή επιχειρηματολόγησαν πολλοί θεωρητικοί από τον Hob-

bes μέχρι και τους ωφελιμιστές). Η ανακατασκευή βασίζεται στο ότι οι δρώντες αντιλαμβάνονται ως «καλώς εννοούμενο συμφέρον» τους να εγκαταλείψουν τον εγωισμό πρώτης τάξεως και να επιλέξουν ως κίνητρο εγωισμούς δεύτερης, τρίτης τάξεως κλπ., η εκδήλωση των οποίων προϋποθέτει ότι ο δρων έχει λάβει υπόψη, σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό, τα συμφέροντα των άλλων δρώντων. Προφανώς η ανάλυση αυτή γίνεται συχνά απροσδιόριστη ως προς το τι «τάξεως» κίνητρο εισέρχεται στην αιτιακή αλυσίδα και δυσχεραίνεται επιπλέον από το γεγονός ότι πρέπει ταυτοχρόνως να παρακολουθεί το βαθμό συγκρότησης νομικοπολιτικών πλαισίων στήριξης τέτοιων εσωτερικοποιήσεων και αποθάρρυνσης αντίστροφων διαδικασιών απαλλαγής από αυτές και πρόκρισης εγωιστικών κινήτρων «πρώτης» τάξεως, ή τάξεων πολύ κοντά στην πρώτη.

Η προβληματική αυτή, η οποία έχει σχεδόν εγκαταλειφθεί στη σύγχρονη θεωρία, υπάρχει σπερματικά στην σμολεριανή θεωρία της ηθικής κρίσης και της «κτητικής ορμής» (Erwerbstrieb).¹⁰ Ο Schmoller δέχεται στο *Grundriss*, σελ. 41 επ. ότι η «αυτοσυντήρηση» (ένα χομπσιανό και λοκιανό μοτίβο!) οδηγεί τους δρώντες σε αυτοπειθάρχιση και αυτοέλεγχο και παρεμποδίζει αυθόρμητες εκδηλώσεις των ορμών τους. Η εργασιακή διαδικασία που εξασφαλίζει την επιδίωξη συνοδεύεται από μια διαδικασία ηθικοποίησης. Η κοινωνικοποίηση οδηγεί σε αξιολόγηση των πράξεων του δρώντος από τους άλλους δρώντες μέσω επαίνων και ψόγων που οριοθετούν κριτήρια «αγαθής» πράξης καθώς υποτίθεται ότι προωθούν διαρκή ευημερία του ατόμου και της κοινωνίας. Δηλαδή πειθάρχιση, φρόνημα, αλλά και «συμπάθεια» (πρβλ. Gr, 4: αναφορά στον ακομμάτιστο και πλήρως πληροφορημένο θεατή) αποτελούν μία μήτρα παραγωγής κινήτρων του πράττειν που συμβάλλουν στο κοινωνικό όφελος. Εγγύηση γι' αυτό αποτελεί το θεσμικό πλαίσιο που επιτρέπει, με αύξουσα «ηθι-

10. Πρβλ. όμως ήδη C. Sigwart, *Vorfragen der Ethik*, Tübingen 1907, 2. εκδ. (1 εκδ. 1886), όπου αναπτύσσεται μια ολιστική ηθική που περιέχει το στοιχείο απροσδιοριστίας λόγω «μη γνώσεως» της ανθρώπινης φύσης (σελ. 24 επ.) και ενόψει συγκρουόμενων αξιών (σελ. 56-70).

κοπολιτική πρόοδο» την ενσωμάτωση του οικονομικού εγωϊσμού στο πολιτικοκοινωνικό όλο (Gr, 67, 774). Χρέη προς τον A. Smith, αλλά και εγγελιανά χρέη είναι εδώ ευκρινή. (Παρ' όλα αυτά ως προς τη σημερινή εποχή διαπιστώνει ότι κλονίζονται οι «ηθικοί φραγμοί» που εγγυώνται αυτή την ενσωμάτωση, πρβλ. Gr II, 41).

Σε ηθικά πλαίσια πρέπει να ενταχθεί τόσο η τεχνική-μηχανική πρόοδος (Gr, 229), όσο και η δυναμική της αγοράς (322). Το οικονομικό πράττειν που προσανατολίζεται σε διαρκές επιχειρηματικό κέρδος προϋποθέτει ότι ικανοποιούνται από τις επιχειρήσεις κοινωνικές ανάγκες και εγγύηση γι' αυτό είναι η ύπαρξη νομικών-ηθικών θεσμικών πλαισίων (556). Για την εγκαθίδρυση και αναπαραγωγή των πλαισίων αυτών κινητοποιούνται μορφές του πράττειν που βρίσκονται «στην υπηρεσία υψηλότερων αναγκών». Πίσω από τη θεωρία του πράττειν υπάρχει δηλαδή μια μακροθεωρία «ορίων» και μία θεωρία των σχέσεων δημόσιου και ιδιωτικού στις σύγχρονες αστικές κοινωνίες. Η θεωρία αυτή περιλαμβάνει εκτιμήσεις πάνω στους όρους λειτουργικής εξισορρόπησης των πολιτικοοικονομικών μεγεθών και των κοινωνικών λειτουργιών, είναι δε ισχυρά κανονιστικά προσανατολισμένη. Έτσι, παράλληλα με τον τονισμό της αναγκαιότητας της δημόσιας ηθικοπολιτικής λειτουργίας, ο Schmoller παρατηρεί ότι υπάρχουν «όρια» στη δημόσια δραστηριότητα, πέρα των οποίων αυτή δεν μπορεί να υποκαταστήσει το ιδιωτικό πρωτοβουλιακό πράττειν (344), ότι ο δημόσιος τομέας υστερεί απέναντι του ιδιωτικού ως προς τον αποτελεσματικό έλεγχο της επιχείρησης ή ότι δεν παρουσιάζει την ευλυγισία του ιδιωτικού (βεμπεριανά επιχειρήματα που απαντούν στην *Οικονομία και Κοινωνία*¹¹ (πρβλ. WG, 732). Πρόκειται για το προϋποτιθέμενο πλέγμα εξισορροπήσεων, στο οποίο αναφερθήκαμε, το οποίο προβάλλεται εδώ. Το πλέγμα αυτό συγκροτεί μία τελεολογία θεσμικού και σκόπιμου πράττειν, στο οποίο μετέχει το ιδιοτε-

M. Weber, *Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriss der Sozialökonomik III*, Tübingen 1922. Παραπέμπεται η έκδοση Köln/Berlin 1964 (Tübingen 1956), συντομογρ. WG.

λές «χρήσιμο» πράττειν, στο πεδίο εξωτερικών σκοπών και το ηθικό πράττειν, στο πεδίο «ανώτερων και κοινωνικών σκοπών». Το μεμονωμένο άτομο συμμετέχει στα διάφορα επίπεδα του συστήματος αυτού σκοποθεσιών σε διαφοροποιημένους βαθμούς διαπλοκής κινήτρων που έχουν την προέλευσή τους στην εξέλιξη του «ηθικού χαρακτήρα» (Gr, 43, πρβλ. και 773), ο οποίος διαμορφώνεται μέσα από τη συνήθεια και την άσκηση των ικανοτήτων των δρώντων ώστε να αποκτηθεί βεβαιότητα στη βούληση.

Η εξέλιξη αυτή διαμορφώνει «στάσεις ζωής» που με τη σειρά τους ρυθμίζουν οικονομικά μεγέθη όπως το ύψος του μισθού (πρβλ. Gr II, 351, 353, όπου θεωρείται ότι η εργατική τάξη που είναι/πρέπει να είναι αυτοπειθαρχημένη και προβλεπτική είναι σε θέση να διασπάσει τη λογική των μαλθουσιανών μηχανισμών και της εξαθλίωσης).

Οι αιτιακές αλυσίδες του οικονομικού πράττειν αναπτύσσονται σε πλαίσια, των οποίων η εννοιακή κατασκευή προϋποθέτει ήδη τόσο μηχανισμούς μετριάσμου του ηθικοπολιτικού πράττειν, όσο και ηθικοπολιτικά επηρεασμένους νομικοκρατικούς θεσμούς. Έτσι η έννοια του ανταγωνισμού ορίζεται σε σχέση με σύνθετες κοινωνικές και ψυχικές διαδικασίες που περιλαμβάνουν αφενός μια «ηθική ατμόσφαιρα» και αφετέρου δικαιοκούς θεσμούς (Gr II 47, 615). Η αγορά κατανοείται ως «ευρύτερη έννοια» οικονομικών σχέσεων που προϋποθέτει ότι η συνάντηση αγοραστή και πωλητή λαμβάνει χώρα σε πλαίσια διοικητικών θεσμών, ηθικών σχέσεων και νομικών κανόνων (Gr II, 18 επ.) ενώ υπογραμμίζεται ότι μέσα από τον ελεύθερο ανταγωνισμό παρουσιάζεται ο κίνδυνος ανάπτυξης της «κτητικής ορμής» χωρίς αντίστοιχη ανάπτυξη των ηθικονομικών φραγμών (Gr II, 41). Στη βάση προϋποτιθεμένων ηθικοπολιτικών πλαισίων θα πρέπει να ανακατασκευασθούν και οι αιτιακές σχέσεις που έχουν ως κίνητρο ή αποτέλεσμα την εισαγωγή νέων τεχνολογιών (Gr II, 36) κλπ. Από τα παραπάνω γίνεται εμφανής η συστηματική προσπάθεια του Schmoller να εισαγάγει στις αιτιακές αλυσίδες του πράττειν το ηθικοπολιτικό στοιχείο, τόσο από την πλευρά των κινήτρων όσο και των προϋποθέσεων και αποτελεσμάτων του πράττειν, αλλά γίνον-

ται εμφανή και τα μεθοδολογικά διλήμματα και οι αντινομίες αυτής της προσπάθειας που οδηγούν την ιστορική ανάλυση σε σχετικισμό και απροσδιοριστία των μεγεθών της. Οι αντινομίες αυτές προέρχονται από το ότι αφενός γίνεται δεκτό ότι η πολιτική οικονομία συγκροτείται σε σχέση με αξιολογικά και δεοντολογικά στοιχεία, ταυτόχρονα όμως τονίζονται το «μεταβαλλόμενο» (Προυτανικός Λόγος)¹² και η «αβεβαιότητα» (λ.χ. Gr. 101) που χαρακτηρίζουν το χώρο του δέοντος, όπου το αντικείμενο χάνει τη διαύγειά του («trüben», ενθ. αν.). Η αβεβαιότητα προέρχεται από τη διαφορετική «απόσταση» από το αξιακό των επιμέρους στοιχείων που συγκροτούν τις σχέσεις της πραγματικότητας, απόσταση που ακυρώνει τη λογική συνοχή των σχέσεων αυτών ακριβώς τη στιγμή της συγκρότησής τους. Μια τέτοια χαρακτηριστική εισαγωγή μιας αντινομικής έννοιας αποτελεί η εισαγωγή της έννοιας της «κτητικής ορμής» (σελ. 37), η οποία στηρίζεται σε εγωϊστικά πάθη, μετριασμένα από ηθικές επιρροές και θεσμούς. Στον βαθμό που αυτά καθορίζονται ιστορικά, μέσα από ιστορικές συνήθειες, την εποχή, την ιδιαιτερότητα του λαού, των τάξεων κλπ. η «αναγωγή» του πράττειν στην κτητική ορμή θα πρέπει να μεσολαβηθεί από τη διάθλασή της μέσα από το ιστορικό μετριαστικό ενδιαμέσο (για την αλλοίωση της «κτητικής ορμής» και τους τρόπους αιτιακής της επενέργειας ανάλογα με τον εκάστοτε πολιτισμό, μέσα στον οποίο ενσωματώνεται, πρβλ. και VW 1991 475). Μόνο μέσω μιας τέτοιας μεσολάβησης υπάρχει η δυνατότητα να «αναχθούν» η διαμόρφωση των τιμών, η διανομή του εισοδήματος, η διαμόρφωση του τόκου κ.ά. οικονομικά φαινόμενα στην «κτητική ορμή» (ενθ. αν.). Προφανώς η ανάλυση αυτή επιχειρεί να αμφισβητήσει τη δυνατότητα αναγωγής των κοινωνικοοικονομικών φαινομένων σε «απλές» εγωϊστικές ορμές που αποτέλεσε κύριο αίτημα των οριακών και ιδίως του Menger. Αναπαράγει ωστόσο κατά την προσπάθειά της να αποφύγει τον αναγωγισμό

12. G. Schmoller, «Wechselnde Theorien und feststehende Wahrheiten im Gebiete der Staats- u. Socialwissenschaften und die heutige deutsche Volkswirtschaftslehre», 1897 (εις *Über einige Grundfragen der Socialpolitik und der Volkswirtschaftslehre*, Leipzig 1898).

του Menger μια δομή απροσδιοριστίας (που κατά χαρακτηριστικό τρόπο αναπαράγεται και από τον φορμαλισμό του Menger ακριβώς μέσα από τις προσπάθειές του θεμελίωσης αυστηρής θεωρίας εννοιών και αποφυγής του ιστοριστικού σχετικισμού).

2. Ενότητα της Επιστήμης και θετικισμός στην ιστοριστική πολιτική οικονομία

Τα μεθοδολογικά διλήμματα που αντιμετώπισε η ιστοριστική πολιτική οικονομία θεωρήθηκαν από τους κυριώτερους εκπροσώπους της ως διλήμματα που αφορούν γενικά τις κοινωνικές επιστήμες και μπορούν να διερευνηθούν στα πλαίσια της αναζήτησης των κοινών θεμελιωτικών αρχών των επιστημών αυτών. Έτσι για τον Schmoller η ανάπτυξη της προβληματικής της ενότητας των κοινωνικών επιστημών θεωρείται προϋπόθεση για να κατανοηθεί η προβληματική της αιτιότητας στις επιστήμες αυτές, αφού γίνεται δεκτό ότι όλα τα κοινωνικά φαινόμενα βρίσκονται σε «αξεχώριστο αλληλοσυσχετισμό» και έχουν ενιαίες αιτίες (VW, 475).

Για τον Schmoller (πρβ. Meth, 245) σκοπός της επιστήμης είναι η αναζήτηση «αληθούς γνώσης» και η ανεύρεση γενικών προτάσεων τόσο για τις φυσικές σχέσεις, όσο και για «πνευματικές μαζικές εξελίξεις» όπως είναι η ηθική, το δίκαιο και οι πολιτικές διαδικασίες. Θεωρεί ότι τέτοιες γενικές προτάσεις, κοινές για όλες τις κοινωνικές επιστήμες, πρέπει να προτάσσονται των εννοιών της λαϊκής οικονομίας. Επειδή λόγω της συνθετότητας των φαινομένων δεν είναι δυνατή η συναγωγή τους από ένα στοιχείο, οι προτάσεις αυτές θα αναζητηθούν μέσα από τον έλεγχο «όλων των ουσιωδών αιτιών» και εφόσον ανευρεθούν θα εφαρμοσθούν απαγωγικά πάνω στα επιμέρους φαινόμενα. Αλλά τίθεται το πρόβλημα σε τι επίπεδο θα συγκροτηθεί η κάθε επιστήμη δηλαδή μέχρι πού θα συνεχισθεί η αναγωγή σε αρχές (δεδομένου ότι αποκλείσθηκε η αναγωγή σε πρώτες, απλές αρχές). Η ιστοριστική

επιστημολογία επιχειρεί να συγκρατήσει τις γενικεύσεις και εννοιακές κατασκευές συγκεντρωμένες γύρω από την περιεχομενική προβληματική ενός όλου σχέσεων και ουσιωδών αιτιών. Τα περιεχόμενα αυτά δεν μπορούν να αποχωρισθούν από τους τρόπους που μπορούν να γίνουν συνειδητά στους δρώντες (από τη συναίνεση των δρώντων για τη φύση τους). Έτσι ο Schmoller γράφει στο *Grundriss* ότι ενώ για ζητήματα πρακτικής πολιτικής θα υπάρχει πάντα διένεξη, για «σημαντικά προβλήματα» διαμορφώνεται μεταξύ των διάφορων τάσεων μια «ενότητα που προκαλεί χαρά». Η ενότητα αυτή επιτυγχάνεται ως προς το τι είναι τα «γενικά αποτελέσματα της σύγχρονης γνώσης», πάνω στα οποία μπορεί να δημιουργηθεί μια «ενιαία επιστήμη» (σελ. 124). Κι εδώ συνδέεται το περιεχομενικό αυτό ιδεώδες με τις ιδιότητες ανδρών με μόρφωση, χαρακτήρα και ηθική ευγένεια. Οι ιδιότητες αυτές θεωρείται ότι επιτρέπουν τη συμφωνία των δρώντων για τη φύση των επιδιωκόμενων σύγχρονων κοινωνικών σχέσεων και αποτελούν «εσωτερικό» συγκροτησιακό στοιχείο της ηθικοπρακτικά προσανατολισμένης επιστημονικής προσέγγισης (στοιχείο που εκδηλώνεται στις επιδιώξεις της προσέγγισης αυτής, ιδιαίτερα του μετριασμού των ταξικοκοινωνικών αντιθέσεων, στη σύνδεση της ελευθερίας της ιδιοκτησίας με κοινωνικούς θεσμούς δικαιοσύνης, στην επιδιώξη του «κοινού» καλού, του «εθνικού και πανανθρώπινου» καλού κλπ.).

Η θεμελίωση αυτή μιας ρεαλιστικής επιστημολογίας στη βάση μιας θεωρίας συναίνεσης των επαϊόντων παρά τις αξιώσεις της, παρέμεινε σε κεντρικά της σημεία εξωτερική και συμπτωματική. Προς το συμφέρον της θεμελίωσης μιας ενιαίας κοινωνικής επιστήμης, ο Schmoller επεχείρησε να υπερβεί το στοιχείο αυτό εξωτερικότητας, προβάλλοντας τις ψυχολογικές, ιστορικές και τελεολογικές-πρακτικές διαστάσεις του κοινωνικού ως εσωτερικά συγκροτησιακά του στοιχεία. Και κατά πρώτον μια τέτοια εσωτερική σύνδεση αξίωσε να προσφέρει η «ενιαία επιστήμη της ψυχολογίας»:¹³ Η ψυχολογία

13. Σχετικά με τη θέση της ψυχολογίας στον ιστορισμό του Schmoller πρβλ. W. Krause, *op. cit.*, σελ. 92.

τύπου Wundt και Dilthey απετέλεσε για τον ιστορισμό την κληρονόμο της παλιάς γνωσιοθεωρίας των «ψυχικών δυνάμεων» καντιανού τύπου, η οποία επεδίωξε τη θεμελίωση των φυσικών και πρακτικών επιστημών σε ενιαίο υπερβατολογικό πλαίσιο. Ως κληρονόμος ωστόσο του υπερβατολογισμού η ψυχολογία εν πολλοίς παρέκαμψε τα κριτικά του στοιχεία μετατρέποντάς τον σε φετιχιστική και θετικιστική μέθοδο διαπλοκής επιμέρους επιστημολογικών πεδίων. Διατήρησε ωστόσο πάντοτε το αίτημα της εσωτερικής ενότητας των ψυχικών δυνάμεων, των οποίων οι δράσεις (εγωϊστικές, αισθητικές, γνωστικές, ηθικές κλπ.) «εκπροσωπούνται» στις επιμέρους επιστήμες. Χαρακτηριστικά ο Schmoller διέκρινε τα προβλήματα απροσδιοριστίας που συνόδευαν τις ψυχολογικές θεμελιώσεις και υπογράμμισε την ανάγκη να συμπληρωθούν οι «θεμελιώσεις» αυτές με ιστορική έρευνα. Υπεστήριξε (εις Meth.) ότι ακριβώς επειδή τα στοιχεία που χρησιμοποιούν οι κοινωνικές επιστήμες δεν μπορούν να προσδιορισθούν επακριβώς σε σχέση με ψυχικές δυνάμεις, τίθεται εκ νέου το πρόβλημα θεμελίωσης μιας επιστημονικής ψυχολογίας που μέχρι τώρα προσπάθησαν, αλλά δεν μπόρεσαν να θεμελιώσουν ούτε οι σοσιαλιστές, ούτε η ιστορική σχολή (σελ. 243). Υποβάλλει σε κριτική τόσο την προσπάθεια του Menger να θεμελιώσει τα οικονομικά φαινόμενα σε μια «μονόπλευρη ψυχολογία» των εγωϊστικών κινήτρων (VW, 473), όσο και τους ψυχολογικούς νόμους του J.S. Mill απ' όπου υποτίθεται, ότι προκύπτουν οι «νόμοι» της συνύπαρξης και διαδοχής των φαινομένων. Δέχεται ωστόσο την προβληματική των Geisteswissenschaften, όπως την έθεσε ο Dilthey και τονίζει την ψυχική-ηθική αιτιότητα (VW, 473) που παραπέμπει στην ψυχολογία και στην Ηθική ως επιστήμες βάσης για τις κοινωνικές επιστήμες. Στην παράδοση των Dilthey, Sigwart και Wundt ετέθη και για τον ιστορισμό το πρόβλημα μιας «περιγραφικής ψυχολογίας» που συνδυάζει το εμπειρικό στοιχείο της περιγραφής με το συστηματικό της «ενιαίας επιστήμης» και αποτελεί γεφύρωση μεταξύ της θεωρίας του ιστορικού και της θεωρίας ψυχικών δυνάμεων. Για τον Schmoller η θεωρία αυτή θα πρέπει να είναι θεωρία «ορμών» που υποχωρούν προς στην εξουσία της

διανοίας, των ανώτερων συναισθημάτων, από τα οποία προκύπτουν αρετές και κατ' εξοχήν οικονομικές αρετές (ενθ. αν.) (Ο Schmoller αναγνωρίζει εδώ τη κοινή παράδοση με τον A. Smith και τους σοσιαλιστές). Θα είναι θεωρία τύπων οργανωμένης πράξης που αποκρυσταλλώνεται στους οικονομικούς θεσμούς. Και η οικονομία ως κοινωνική επιστήμη θα πρέπει να στηριχθεί στη «γενική ψυχολογία» για να θεμελιώσει τους τρόπους εξήγησής της (ενθ. αν.). Ωστόσο κατά τη θεμελίωση αυτή θα πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι μια τέτοια ψυχολογία ως ενιαία επιστήμη κινδυνεύει να απομακρύνει τις αιτίες από το ιστορικό πεδίο ολότητας και διαπλοκής αιτιών που συγκροτεί το κοινωνικοθεωρητικό αντικείμενο μιας εποχής και να αποτύχει έτσι να προσεγγίσει το πρόβλημα της ιστορικότητας των ορμών κ.ά. ψυχικών δυνάμεων (πρόβλημα της απροσδιοριστίας).

Προς αυτή την κατεύθυνση παρατηρεί ο Schmoller, βασισμένος στον Rümelin, ότι η αιτιακή αλληλεπίδραση ψυχικών τάσεων δεν προκύπτει από κάποια πρόσθεση και αφαίρεση δυνάμεων (όπως στη μηχανική), αλλά ακολουθεί μια δική της λογική. Άρα η σχέση με την ψυχολογία διατηρείται στο βαθμό που τα επί μέρους στοιχεία του πραγματικού μπορούν να «αναγνωρισθούν» στο ψυχικό επίπεδο, χωρίς ωστόσο να μπορούν να παραχθούν από αυτό. Αυτή φαίνεται να είναι η έννοια και της θέσης του Schmoller, ότι απαιτείται ενόψει της συνθετότητας των φαινομένων η ανακατασκευή της «διαρκούς κίνησης» μεταξύ ψυχολογίας και ιστορικά ανεπτυγμένης μορφής (VW, κεφ. 18) (μιας θέσης που συνοδεύεται από τη διαπίστωση, ότι η «περιγραφική ψυχολογία» βρίσκεται ακόμη στις απαρχές της). Και της αντίστοιχης θέσης (Gr, 109, 110), ότι η ψυχολογία είναι μεν η «επιστήμη-κλειδί» για τις κοινωνικές επιστήμες, αλλά επειδή η οικονομική επιστήμη επιδιώκει τη γνώση των πνευματικών ενδιάμεσων κρίκων μεταξύ φυσικού και ψυχικού κόσμου, αφενός, οικονομικών και κοινωνικών φαινομένων αφ' ετέρου, το πρόβλημα της επιστήμης αυτής δεν συνίσταται στη συναγωγή των φαινομένων από ψυχολογικά αξιώματα, αλλά μάλλον στη συναγωγή τους από την «ιστορία των θεσμών» (της οποίας πραγμάτωση είναι η σημε-

ρινή «λαϊκή οικονομία»). Η «συμπλήρωση» της ψυχολογίας από μια επιστήμη των ιστορικών δεδομένων φαίνεται να είναι η ιστοριστική απάντηση στο πρόβλημα της απροσδιοριστίας. Η παραπάνω αμφισημία απέναντι στην ψυχολογική θεμελίωση επέτρεψε στον ιστορισμό μεγαλύτερο βαθμό ελευθερίας κατά την ανάπτυξη αυτού που ονομάσθηκε «ιστορική μέθοδος». Ο Schmoller ανατρέχει, όπως είδαμε, στην ιδιογραφική μέθοδο του Windelband και στην ανακατασκευή της μοναδικότητας του ιστορικού μορφώματος, θέτοντας ωστόσο το πρόβλημα της ένταξης του «γενικού» σ' αυτή την ανακατασκευή. Παρακολουθεί την προβληματική του Dilthey της συμπύκνωσης των συσχετισμών των επιμέρους γνωστικοεποπτικών στοιχείων που διαμορφώνουν μια εποχή σ' έναν ιστορικό συσχετισμό και μάλιστα μεταφέρει την ιδέα αυτή στη μέθοδο θέτοντας ερωτήματα για την ιστορικότητα των επιμέρους μεθοδολογικών διαδικασιών, λ.χ. της παρατήρησης, της ταξινόμησης ή της αιτιακής ανακατασκευής. Προσανατολίζεται προς ένα μεθοδολογικό πρότυπο «αναζήτησης» του ιστορικού μέσα στην θεωρία των ψυχικών δυνάμεων και ανασυγκρότησης μ' αυτή την έννοια της ιδιαίτερης φυσιογνωμίας και ιστορικότητας του εμπειρικού υλικού.

Η κατανόηση αυτή της διάστασης της ιστορικότητας της ενιαίας κοινωνικής επιστήμης και ιδιαίτερα της λαϊκής οικονομίας οδήγησε τη μεθοδολογία του Schmoller στην παραδοχή ότι ενόψει του σχετικιστικού χαρακτήρα της επιστήμης αυτής η *ενότητα* της δεν εξασφαλίζεται παρά μόνον στη βάση της αποδοχής *τελεολογικών* αρχών. Η επίδραση τέτοιων αρχών εξασφαλίζει ότι η «ιστορία» δεν παρέχει απλώς ένα άμορφο «υλικό» για τις γενικεύσεις των κοινωνικών επιστημών, όπως σε κάποια σημεία δηλώνεται από τον Schmoller (ίσως ως αντίδραση στην κριτική του Menger) στο κείμενο του 1911. Και ότι γίνεται δυνατόν η μέθοδος των κοινωνικών επιστημών να κατανοηθεί ως «τρόπος εργασίας που παράγεται από την ιστορία» (σελ. 465), που οδηγεί στην ανάδειξη της ιδιαιτερότητας, της σχετικότητας και της εξέλιξης των φαινομένων, στη σύγκρισή τους, στην υπέρβαση της μονοαιτιότητας κατά την παραγωγή τους και στην κατάδειξη τρόπων σύνθεσής

τους σε ολότητες. Χαρακτηριστικά ο Schmoller, με αναφορά ιδιαίτερα στη διάσταση της εξέλιξης, επιχειρηματολογεί απέναντι στον Menger (Meth, 247, πρβλ. και VW 1893, 261 επ.) ότι δεν είναι αναγκαίες άπειρες θεωρίες, μια για κάθε ιστορική φάση, αλλά είναι δυνατή μια θεωρία της εξέλιξης που μπορεί να εξηγήσει τις ιστορικές αλλαγές στους θεσμούς.

Βέβαια ο σχετικισμός που αυτονόητα συμπεριέχεται στην ιστοριστική αντίληψη «ενιαίας» επιστήμης υπονομεύει ταυτόχρονα τις παραδοχές αυτές πράγμα που φαίνεται στη στάση του Schmoller απέναντι στο πρόβλημα των οικονομικών «νόμων». Ο Schmoller επιχειρηματολογεί ότι είναι επικίνδυνο να γίνουν δεκτοί οικονομικοί νόμοι της εξέλιξης¹⁴ και ορθότερο είναι να επιδιωχθεί η διαρκής θεωρητική ανάπτυξη επιμέρους θεσμών. Στη «σημερινή» οικονομική ιστορία δεν υπάρχουν τόσο καθορισμένες και σταθερές αιτίες που να επιτρέπουν να γίνει λόγος για «νόμους». (Αντίστοιχα ο Schmoller υποβάλλει σε κριτική την «απολυτότητα» του Lamprecht που «κατασκευάζει» τέτοιους «νόμους» με αφετηρία μια περιγραφική ψυχολογία). Οπότε τίθεται για τον ιστορισμό το πρόβλημα, εν όψει της αμφισβήτησης εκ μέρους του ενός ισχυρού νομοθετικού πλαισίου, της ανάγκης να στραφεί προς τελεολογικές ιδέες για να εξασφαλίσει την ενότητα της «ενιαίας» κοινωνικής επιστήμης, την οποία αιτείται.

Ο Schmoller συνειδητοποιεί ότι οι ιδέες αυτές περιέχονται σ' αυτό που ο ίδιος χαρακτήρισε «μέθοδο του Dilthey και του Rickert»: τη μέθοδο που αποκλείει τη συναγωγή από μια αρχή (και στην περίπτωση αυτή μια αξιολογική αρχή, όπως λ.χ. ελευθερία, δικαιοσύνη, ισότητα κλπ.) ή από ένα δεσμευτικό αξιολογικό πλαίσιο, αλλά που κατανοεί τις αρχές αυτές ως αφηρημένες, κανονιστικές αποτυπώσεις των στάσεων των μερών ενός όλου (που εκφράζονται μέσα από το κράτος, τα

14. Ο H. Wrede, εις *Die entwicklungstheoretischen Ansichten G. v. Schmollers*, Bonn, Diss. 1961, υπογραμμίζει τη σύνδεση της αντίληψης του Schmoller για την ανάπτυξη της οικονομικής ζωής με μια θεωρία ανάπτυξης ψυχικών «δυνάμεων» (στις οποίες συμπεριλαμβάνονται «τεχνικές» και ηθικές δυνάμεις) σελ. 48 επ.

πολιτικά κόμματα και τα διάφορα συμφέροντα)¹⁵ που κρατούν σε «όρια» η μια την άλλη, οπότε τίθεται το πρόβλημα του «ορθού» συνδυασμού τους ή των «επιτρεπόμενων συνδέσεων» μεταξύ τους. Η επιτρεπόμενη σύνδεση είναι, όπως είδαμε, σε κάθε περίπτωση σύνδεση «από τα κάτω», δηλαδή συγκροτεί μια ολότητα με ασθενή συνεκτικότητα του κανονιστικού πλαισίου. Παρά τον ασθενή της χαρακτήρα ωστόσο η ολοποίηση αυτή συγκροτεί μια αναγκαία αξιολογική τοποθέτηση, την οργανωτική ιδέα νοήματος, το οποίο δίδεται στο επί μέρους εξωτερικό δεδομένο με την συμμετοχή του σε μια περιεκτική ενότητα.

Αυτή η παραγωγή νοήματος και αξίας από ένα ασθενώς συνεκτικό όλο στηρίζει τη σμολλεριανή επιστημολογία και χαρακτηρίζει την κατανόησή της ως ιστορική. Το δεύτερο γίνεται φανερό από την επίκληση από τον Schmolter (στο VW. κεφ. 5, πρβλ. και Gr, 70 επ., 112) της καντιανής τελεολογίας (*Κριτική της Κριτικής Ικανότητας*) ως «δικαιολογημένης» αρχής που κάνει δυνατή την αποδοχή μιας ιδέας-προόδου στην ιστορία. Αλλά από μεθοδολογική άποψη η αρχή αυτή δεν αναπτύσσεται συστηματικά: Μόνο το κείμενο του 1911 που γράφτηκε κατά το τέλος της ζωής του Schmolter περιέχει ένα κεφάλαιο που επιγράφεται «Τελεολογία και ηθικές αξιολογικές κρίσεις» (κεφ. 19, σελ. 490-497). Ήδη ο τίτλος του κεφαλαίου κάνει φανερό, ότι το ενδιαφέρον του Schmolter στρέφεται προς μια κριτική τοποθέτηση απέναντι στον Max Weber και ιδιαίτερα προς την αντιμετώπιση της βεμπεριανής πρόκλησης κατά των ρεαλιστικών και δεσμευτικών-αξιολογικών παραδοχών του ιστορισμού. Ο Schmolter αναφέρεται στη βεμπεριανή διαπίστωση, ότι κάθε πολιτικοθεωρητική τάση περιέχει ένα μονόπλευρο «δέον», ενόψει της οποίας ο Βέμπερ αξιώνει άρση της ανάμειξης του δέοντος και του είναι. Αποδέχεται ότι ο τελευταίος σκοπός της γνώσης είναι πρακτικός, αλλά, σε αντίθεση με τον Weber, δεν εγκαταλείπει την αξίωση θεμελίωσης «αντικειμενικών» αξιολογικών

15. Για την τελεολογική αρχή ως στοιχείο της θεωρίας της πολιτικής του Schmolter, πρβλ. Pfister, σελ. 67, 75.

κρίσεων, βασισμένων στη γνώση των ιστορικών περιεχομένων, λ.χ. σχετικά με το παράδειγμα που προβάλλει ο Sombart για να θεμελιώσει τον σχετικισμό της αδυναμίας δεσμευτικής επιλογής μεταξύ προστατευτικής πολιτικής ή ελεύθερου εμπορίου ο Schmoller θεωρεί, ότι μπορεί να ανακατασκευασθεί μια ορθολογική επιλογή με αναφορά σε «εγγενείς αξίες» ως προς τις «χώρες» ή τις «εποχές», στις οποίες ασκείται η πολιτική αυτή. Κινδυνεύει βέβαια έτσι απλώς να αναδιπλασιάσει τον σχετικισμό από το επίπεδο της πολιτικής στο επίπεδο του συνολικού ιστοριστικού μορφώματος.

Η θεωρητική τοποθέτηση ενός «προσεκτικού» ηθικού αντικειμενισμού στο κείμενο του 1911 αποκαλύπτει, ότι η ιδέα της ενότητας αξιολογικού και ιστορικού περιεχομένου, βρίσκεται στη βάση της θεωρίας του Schmoller μιας ενιαίας τελεολογικής κοινωνικής επιστήμης. Η ενότητα αυτή εκδηλώνεται σε σκοπούς αποδεκτούς από την επιστήμη, οι οποίοι και αποτελούν αντικείμενο κριτικής εξέτασης σε όλο το έργο του Schmoller: στο *Grundriss* λ.χ. υποστηρίζει (σελ. 73) ως αρχές της σύγχρονης εποχής που μπορούν να γίνουν αποδεκτές, τις ιδέες του δικαίου, των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων στο σύγχρονο κράτος και την ελευθερία του λόγου και της επιστήμης, δηλαδή ένα ηθικοπολιτικό πλαίσιο «δικαιοσύνης» που επηρεάζει τη διακυβέρνηση.¹⁶ Ακόμη προβάλλεται ως αξία που μπορεί να βρει αποδοχή η ενσωμάτωση των κοινωνικών τάξεων και η αναγνώριση των αξιώσεων των κατωτέρων τάξεων (Gr II 642, 644). Η ιδέα της ισότητας και μάλιστα της φορολογικής είναι αποδεκτή αξία, παρά τον «αφηρημένο

16. Πρβλ. τη σκεπτικιστική τοποθέτηση στο ερώτημα κατά πόσο μπορεί να ανακατασκευαστεί ένα τέτοιο πλαίσιο, στον J. Backhaus, «Schmollers *Grundriss*» εις J. Backhaus κ.ά., *Gustav v. Schmollers Lebenswerk. Eine kritische Analyse aus moderner Sicht*, Düsseldorf 1989, με αναφορά στην επιβολή θετικιστικών κανονιστικών σχημάτων και δομών εξισορρόπησης συμφερόντων που ακυρώνουν την πραγμάτωση «δικαιοσύνης» στη σύγχρονη κοινωνία (σελ. 43). Πρβλ. προς αυτή την κατεύθυνση και την τοποθέτηση του Schmoller Gr, I, σελ. 79. Για μια σύγκριση της προβληματικής της δικαιοσύνης του Schmoller με τις έννοιες του Rawls «overlapping consensus» και «reflective equilibrium» πρβλ. Yuichi Shionoya, «Schmollers Forschungsprogramm» εις Backhaus, op. cit., σελ. 55 επ., 72 επ.

φυσικοδικαϊκό της χαρακτήρα» (αποδοχή της κριτικής του Max Weber). Εφ' όσον παραμένει εντός του «ανεκτού μέτρου» θεωρείται ότι έχει ιδιαίτερη παιδευτική σημασία για τον λαό, ιδιαίτερα με την υπευθυνότητα που του παρέχει το εκλογικό δικαίωμα.

Πίσω από το πατερναλιστικό ύφος και τον εμπειρισμό που διέπει αυτή την απαρίθμηση των «αναγνωρισμένων αξιών» κρύβεται η τελεολογική αρχή που ήδη επισημάναμε. Ο Schmoller φαίνεται να ασπάζεται στο κείμενο του 1911 τη δεμπεριανή θέση για τον κίνδυνο που προκύπτει από την ελλειπή διευκρίνηση του ρόλου του αξιολογικού στοιχείου στην επιστήμη και από την προβολή ενός «αντικειμενικού» αξιολογικού πλαισίου ως δογματικά αυθεντικού. Αλλά θεωρεί ότι η απάντηση σ' αυτό δεν είναι ο υποκειμενισμός, αλλά η αποφυγή του υποκειμενισμού μέσω του κριτικού αναστοχασμού πάνω στην ιστορικότητα και στην ιστορική επίδραση των αξιών. Αντί της απάρνησης των αξιών αξιώνει διακριτικότητα, αντικειμενικότητα και συγκράτηση κατά την εφαρμογή τους (VW 1911, κεφ. 19). Οι έννοιες αυτές που επιτρέπουν να αναδειχθεί η λαϊκή οικονομία ως αξιολογική («ηθική») ρεαλιστική επιστήμη συνδέουν το αξιολογικό ζήτημα με την προβληματική της αναστοχαστικής κρίσης πάνω στις αξίες, και μέσω αυτής με την ιδέα μια ασθενούς κανονιστικότητας που αναφέρεται στη δεσμευτικότητα της κριτικής και στην ενότητα του αντικειμένου της. Αίτημα ενός τέτοιου αναστοχασμού είναι η εσωτερική σύνδεση του συναινεσιακού στοιχείου με το πρόβλημα της ιστορικότητας και μ' αυτή την έννοια η ανακατασκευή «αντικειμενικότητας». Οι διαβεβαιώσεις του Schmoller ότι επισυμβαίνει μια πραγματική ενοποίηση σκοπών στο ιστορικό τώρα (μεταξύ λ.χ. των σκοπών του «εκκλησιαστικού ανδρός», του φιλελευθέρου, του συντηρητικού κλπ. προς ένα κοινό στόχο «γενικού καλού») ανατρέχουν σε μια αντίστοιχη ιδέα. Αντίστοιχες σκέψεις διατυπώνονται και στο *Grundriss* (πρβλ. σελ. 112), όπου τίθεται ως επιστημολογικό ερώτημα το πρόβλημα του μη-επηρεασμού του ερευνητή από κομματικά και ταξικά συμφέροντα: Και εδώ γίνεται εμφανές ότι το ταξικό στοιχείο που προβάλλεται από την

σμολεριανή ανάλυση δεν εντοπίζεται σ' ένα έτοιμο μοντέλο ή σε κάποιον περιεχομενικό τύπο γενικής ευδαιμονίας (όπου το κάθε κόμμα κλπ. θα μπορούσε να προτείνει τον δικό του «τύπο»), αλλά σε ιδέες όπως της γενικής μόρφωσης (Bildung), του ειλικρινούς και έντιμου χαρακτήρα ή της πνευματικής ελευθερίας. Συχνά οι αρετές αυτές συνδέονται με την ιδέα ενός ακομμάτιστου και πληροφορημένου θεατή, (πρβλ. σελ. 43 επ., 773 κ.ά.). Η αποδοχή μιας μορφής «ηθικής προόδου» που εξωτερικά μπορεί να μετρηθεί βάσει της ανάπτυξης των κοινωνικών θεσμών υποβαστάζεται από μια αντίληψη ηθικής τελεολογίας που εμπνέεται από τις ιδέες της σκωτικής ηθικής φιλοσοφίας και της καντιανής τελεολογίας για την εξισορρόπηση και τον εξευγενισμό των ψυχικών δυνάμεων και την εσωτερική τους κοινωνικότητα, χωρίς ωστόσο να έχει την αυστηρότητα των θεωρητικών αυτών προσεγγίσεων.

Η αναστοχαστική αυτή θεωρητική στάση που υιοθετείται εδώ από τον ιστορισμό αποτελεί και τη μόνη «εγγύηση» υπέρβασης της αβεβαιότητας στο ζήτημα των αξιών βεμπεριανού τύπου. Η στάση αυτή υπονομεύεται όμως διαρκώς από το σχετικιστικό επιχείρημα που είναι εγγενές στον ίδιο τον ιστορισμό και που εισέρχεται στις ιστοριστικές θεμελιώσεις αναπαράγοντας τη δομή της αβεβαιότητας.

Οι έρευνες του Schmoller στα προβλήματα θεμελίωσης των κοινωνικών επιστημών ανέδειξαν ως θεμελιωτικές αρχές που εγγυώνται την *ενότητα* των επιστημών αυτών, την *ψυχολογική θεμελίωση*, την *ιστορικότητα* και την *τελεολογική αρχή*. Μπορεί ναδειχθεί ότι οι αρχές αυτές συμπυκνώνονται σ' ένα αξιακά και ιστορικά προσανατολισμένο ιδεώδες, αναφερόμενο στην «υλική» διάσταση του αντικειμένου, δηλαδή σ' ένα επιστημολογικό ιδεώδες «ιστοριστικού υλισμού»: Το ιδεώδες αυτό «ιστοριστικού υλισμού» εκδηλώνεται χαρακτηριστικά και στον τρόπο που ο Schmoller αναπτύσσει τις κατηγορίες της πολιτικής οικονομίας δηλαδή ακριβώς στο πεδίο εκείνο όπου ο Schmoller αρνήθηκε τη δυνατότητα αυστηρής παραγωγής εννοιών. Η υπαγωγή της αυστηρής ανάπτυξης εννοιών σε προεννοιακό πλαίσιο αποτυπώνεται χαρακτηριστικά στο VW, 462, όπου ο Schmoller αναπτύσσει το μεθοδολο-

166 ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ

γικό του ιδεώδες «από τα κάτω» και παρατηρεί ότι «διήγηση», μεθοδική ανάπτυξη των εννοιών, αξιολόγηση (Erzählung, Darstellung, Werturteil) συγκροτούν μια ενιαία διαδικασία (με έμφαση στο πρώτο μεθοδικό ενέργημα της «διήγησης»). Στη διαδικασία αυτή, την οποία ο Schmoller χαρακτηρίζει «αυστηρή μέθοδο» (ένθ. αν.) ενσωματώνονται οι διαφορετικές προσεγγίσεις ανάλυσης που γίνονται «αποδεκτές» από τη θεωρία σε ενιαίο σχήμα.¹⁷ Η σχέση αυτής της υλικότητας και της κατηγοριακής ανάπτυξης, στην ιδιότυπη ιστοριστική της εκδοχή, είναι ανακατασκευάσιμη στο *Grundriss*.

Η ανάλυση εδώ υποχρεώνεται κατά την κατάταξη του υλικού να προβεί σε μεθοδολογικές αποφάσεις που κάνουν εμφανή έναν μεθοδολογικό προβληματισμό πάνω στη φύση του αντικειμένου των κοινωνικών επιστημών, προβληματισμό που προϋποτίθεται και κατά τη διατύπωση των ιστοριστικών μεθοδολογικών θέσεων χωρίς να θεματοποιείται κατ' ευθείαν. Με την έννοια αυτή και με αφετηρία την ιστοριστικά και σχετικιστικά προσανατολισμένη θεωρία τύπου Schmoller (όπως και του Weber) μπορεί να ανακατασκευασθεί μια προβληματική «μεθοδικής ανάπτυξης των κατηγοριών» (Darstellung), που επιτρέπει την πρόσβαση σε λανθάνουσες και υπόρρητες διαστάσεις των μεθοδολογικών προβλημάτων που αντιμετωπίζει η θεωρία. Η «κατάταξη του υλικού» στο *Grundriss*¹⁸ αρθρώνεται σε τέσσερα βιβλία, εκ των οποίων το πρώτο βιβλίο πραγματεύεται τα «μεγάλα μαζικά φαινόμενα»

17. Για το πρόβλημα της παράλληλης χρήσης διαφορετικών εργαλείων ανάλυσης στο *Grundriss*, περιγραφικών και κανονιστικών, πρβλ. την παρουσίαση του N. W. Balabkins, *Not by Theory Alone*, Berlin 1988, σελ. 63.

18. Μια εικόνα του προβληματισμού του Schmoller πάνω στη μεθοδική ανάπτυξη των κατηγοριών πριν από το *Grundriss*, με παράδειγμα την παράδοσή του της θεωρητικής οικονομίας του εαρινού εξαμήνου του 1879 στο Στρασβούργο, δίνει ο W. Stieda, εις «Zur Erinnerung an G. Schmoller und seine Strassburger Zeit», εις *Schmollers Jahrbuch* 45 (1922). Ο Schmoller συγκέντρωσε το ιστορικό υλικό και τις συγκρίσεις επιμέρους λαϊκών οικονομιών στο τρίτο μέρος της παράδοσης, ενώ στο ενδιάμεσο ανέπτυξε «τυπικές μορφές και φαινόμενα της οικονομίας ανωτέρων πολιτισμών που επανέρχονται κατά τον ίδιο τρόπο σε όλους τους λαούς», στο δε πρώτο μέρος ανέπτυξε τις «ψυχολογικές, ηθικές, νομικές βάσεις της λαϊκής οικονομίας και του κοινωνικού βίου γενικά» (σελ. 250 επ.).

της οικονομικής ζωής ανεξάρτητα από την ιδιαίτερη οικονομική συγκρότηση της κοινωνίας, από το πρόβλημα της οικονομικής αξίας κλπ. Τέτοια «μαζικά φαινόμενα» είναι το φυσικό περιβάλλον, οι ανθρώπινες φυλές, ο πληθυσμός και η τεχνική. Πρόκειται για «μαζικά δεδομένα» που προτάσσονται και εισέρχονται ως διακριτά στοιχεία στην ανάλυση της οικονομικής πραγματικότητας. Ο ιδιότυπος αυτός «ολισμός» της ανάλυσης «μαζικών δεδομένων» προϋποθέτει μια αφαίρεση από τη μορφή που παίρνουν οι επιμέρους ιστορικές λαϊκές οικονομίες, καθώς και τη στροφή προς το «υλικό» ή «κοινωνικό» στοιχείο της οικονομικής διαδικασίας που είναι κοινό σε όλες τις κοινωνικές οικονομίες.

Η υπογράμμιση αυτή του κοινωνικού στοιχείου από τον ιστορισμό¹⁹ συνδέει την ιστοριστική παράδοση με τον μαρξισμό. Η «κοινή υλικότητα» που χαρακτηρίζει κάθε κοινωνία συνίσταται στη σχέση ανθρώπου-φύσης-τεχνικής, μια σχέση που γίνεται κατανοητή στον μαρξισμό ως εργασιακή σχέση που αποτελεί τον όρο αναπαραγωγής της κοινωνικής ζωής. Στον μαρξισμό η σχέση αυτή ανάλωσης και μετατροπής της ανθρώπινης δημιουργικότητας σε προϊόν για την αναπαραγωγή της κοινωνικής ζωής αποτελεί κατ' ευθείαν την άρνηση της ιστορικής μορφής της και την επιστημολογική και αξιολογική θεμελιωτική βάση των κοινωνικών επιστημών. Ο ιστορισμός του Schmoller προτάσσει το «υπεριστορικό» αυτό πλαίσιο της ανάλυσης των επιμέρους μορφών, το κατανοεί ωστόσο ως «θετικό» εμπειρικό δεδομένο (Ενδιαφέρον είναι ότι και ο Weber στο σχέδιό του βιβλίου II του δικού του *Grundriss*²⁰

19. Στην επιστημολογική αυτή παράδοση πρβλ. R. Stolzmann, *Die soziale Kategorie in der Volkswirtschaftslehre*, Berlin 1896, σύμφωνα με τον οποίο στο «κοινωνικό» στοιχείο που προκύπτει με αφαίρεση από τις κοινωνικές μορφές περιλαμβάνεται και το ηθικοπολιτικό στοιχείο (ο Stolzmann υποχωρεί προς νεοκαντιανές θέσεις αργότερα, εις *Grundzüge einer Philosophie der Volkswirtschaft*, Jena 1920, όπου εισάγει την ιδέα μιας «αλληλέγγυας οικονομικής κοινότητας»). Πρβλ. ακόμη W. Falk, *Das Werturteil*, Berlin 1930 και στη μαρξιστική κατεύθυνση F. Petry, *Der soziale Gehalt der Marxschen Werttheorie*, Jena 1916.

20. M. Weber, *Grundriss zu den Vorlesungen über allgemeine («theoretische») Nationalökonomie* (1898), Tübingen 1990.

παραλαμβάνει αυτή την σμολεριανή ιδέα, αλλά με την «ανωμαλία» ότι εισάγει στοιχεία δικαίου και κράτους, δηλαδή στοιχεία κοινωνικής «μορφής» εξαρχής στο II βιβλίο μειώνοντας έτσι την κριτική-κανονιστική σημασία της πρόταξης γενικών όρων αναπαραγωγής προ της ανάλυσης ιδιοκτησιακών κλπ. σχέσεων της σύγχρονης πολιτικής οικονομίας).

Σε αντίθεση με τη διαλεκτική υλιστική ανάπτυξη των εννοιών η πρόταξη ενός προβληματισμού γενικών όρων κοινωνικής αναπαραγωγής στο *Grundriss* του Schmoller δεν συνοδεύεται από τη διερεύνηση της εργασιακής διαδικασίας ως σχεσιακού ενοποιητικού διαμέσου των επιμέρους κατηγοριοποιήσεων. Έτσι συγκροτούνται χαρακτηριστικοί διαχωρισμοί εννοιικών πλαισίων, οι οποίοι αποτυπώνονται στη «μεθοδική ανάπτυξη» των εννοιών του 2ου και 3ου βιβλίου του *Grundriss*. Στα δυο αυτά βιβλία γίνεται ανάλυση της λαϊκής οικονομίας σε κατάσταση στάσης (κοινωνική οργάνωση, συντακτικά χαρακτηριστικά) και κίνησης (κοινωνική διαδικασία της κυκλοφορίας αγαθών και της διανομής του εισοδήματος). Στον χωρισμό αυτό αντιστοιχεί η διάσπαση της διαδικασίας παραγωγής και της διαδικασίας διανομής, (που προκύπτει από τη λογική της ανάπτυξης των κατηγοριών) και η παράλληλη μετατόπιση, στα πλαίσια και των δυο αυτών διακρίσεων, της προσέγγισης του εργασιακού στοιχείου προς την κατεύθυνση των οργανωτικών και θεσμικών μορφικών του προσδιορισμών, κατά τρόπο που καθιστά αδύνατο να αποτελέσει το στοιχείο αυτό τη βάση για την ενιαία θεμελίωση της κοινωνικοοικονομικής διαδικασίας.²¹ Έτσι στο Β' βιβλίο θεματοποιείται η προβληματική του καταμερισμού της εργασίας (μεταξύ πόλης και υπαίθρου και στα πλαίσια μιας οικονομίας), η προβληματική του πολιτικού καταμερισμού της εργασίας

21. Την προβληματική αυτή παραγωγής μεθοδολογικών αντινομιών ανιχνεύουμε για τη σύγχρονη θεωρία εις Κ. Ψυχοπαίδης, «Κρίση θεωρίας στις σύγχρονες κοινωνικές επιστήμες» εις *Οι λειτουργίες του κράτους σε περίοδο κρίσης*, Ίδρυμα Καράγιωργα, Αθήνα 1989. Πρβλ. και Κ. Psychopedis, «Crisis of Theory in the Contemporary Social Sciences», in W. Bonefeld & J. Holloway (eds.) *Post-Fordism and Social Form*, London 1991.

(κράτος, κοινότητες), το πρόβλημα της ιδιοκτησίας, η διαμόρφωση κοινωνικών τάξεων και οι μορφές επιχειρησιακής οργάνωσης. Η προβληματική της παραγωγής έλκεται δηλαδή από την οργανωτική προβληματική των μορφών επιχείρησης, σε σχέση με τις οποίες προσεγγίζεται η εργασία και οι τάξεις. Στο Γ' βιβλίο αναπτύσσονται «δυναμικές» κατηγορίες, όπως αγορά, εμπόριο, ανταγωνισμός, χρήμα, τιμές, κεφάλαιο, πίστη και επανέρχεται η προβληματική της εργασίας από την πλευρά του εισοδήματος (εργατικός μισθός, εργατική σύμβαση) και από την πλευρά των κοινωνικών θεσμών εξασφάλισής της (εργατική ασφάλιση). Η προβληματική της εργασίας έλκεται από την προβληματική της διανομής του εισοδήματος και των κρατικοκοινωνικών διορθωτικών μορφών των «αδίκων» αποτελεσμάτων της λειτουργίας της αγοράς. (Στο σχέδιο *Grundriss* του Weber η προβληματική αυτή της εργασίας εντάσσεται στο V βιβλίο, δεδομένου ότι το III είναι αφιερωμένο στην οικονομική ιστορία και το IV στην εξέλιξη της οικονομικής θεωρίας). Τέλος το Δ' βιβλίο του σολεριανού *Grundriss* συνοψίζει τα «συνολικά αποτελέσματα» της εξέτασης των οικονομικών φαινομένων, χρησιμοποιώντας εν μέρει «ιστορικο-φιλοσοφική» μέθοδο (πρόβλ. σελ. 127). Ενδιαφέρον είναι ότι στο πλαίσιο αυτό γίνεται η πραγμάτευση φαινομένων όπως οι οικονομικές διακυμάνσεις και οι κρίσεις που θεωρείται προφανώς αξιολογικό «φιλοσοφικό» πρόβλημα πως θα εκτιμηθούν. Στην ίδια κατηγορία περιλαμβάνονται οι σχέσεις κοινωνικών τάξεων μεταξύ τους και προς το κράτος, και οι ανταγωνισμοί μεταξύ κρατών. Η ανάλυση πλησιάζει το σύγχρονο και φορτίζεται από αξιολογικά στοιχεία, πράγμα που εκδηλώνεται στη *Darstellung* με τη «φιλοσοφική» κατάληξη, η οποία περιλαμβάνει ιδέες για τις φάσεις ανάπτυξης της ανθρωπότητας, την ακμή και παρακμή της, κλπ.

Και εδώ πρέπει να επισημανθεί η παραλληλότητα προς το *Grundriss* του Weber, το οποίο και αυτό καταλήγει με την προβληματική των κρίσεων και της ανεργίας (τέλος του 5ου βιβλίου) και με εξέταση των σύγχρονων ιδεολογικών και φιλοσοφικών προβλημάτων, και επικεντρώνεται στη θεωρία του για τη σημασία του εθνικού κράτους στη βάση ενός – κατ'

170 ΑΞΙΟΛΟΓΙΚΑ

αντιδιαστολή προς τον Schmoller – έντονα αντιαξιακά χρωματισμένου «εθνικού» ιστορισμού.

Η διερεύνηση των όρων συγκρότησης μιας ενιαίας κοινωνικής επιστήμης στη βάση των «ψυχολογικής» και αξιολογικής θεμελίωσης έθεσε τον ιστορισμό προ του προβλήματος της απροσδιοριστίας, το οποίο αντιμετώπισε με τη συμπλήρωση της μεθοδολογίας με ιστορικά δεδομένα. Αναπαράγεται έτσι στα πλαίσια της μεθοδολογίας του Schmoller ένας τύπος χαρακτηριστικής μετάβασης από τον ιστορισμό στον θετικισμό: η μετάβαση αυτή προϋποθέτει την προβληματική της «σύνθεσης» από τα κάτω, και των αντινομιών στην ανάπτυξη των κατηγοριών, τον αναστοχασμό των πολιτικών αξιών, την αξιογενετική συνέπεια της ολοποίησης και τη μεταφορά του αξιακού προβλήματος στο αναστοχαστικό πλαίσιο των ψυχικών δυνάμεων και του ηθικού «χαρακτήρα».

Η κίνηση προς τη θετικοποίηση, οι αναστοχαστικές της συνέπειες και τα αποτελέσματά της εμφανίζονται σε διάφορες φάσεις στο έργο του Schmoller. Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και ιδιαίτερα στο μεθοδολογικό κείμενο του 1893 (το οποίο δεν περιέχει κεφάλαιο αναφερόμενο στη τελεολογία και στο πρόβλημα των αξιολογικών κρίσεων) ο Schmoller παρατηρεί στον επίλογο, ότι οι τελεολογικές θεωρήσεις αναφέρονται στο «όλο» και έχουν την ιδιότητα να είναι μεταβαλλόμενες. Δηλαδή η συνολική εποπτεία που παρέχουν μετριάζεται από τον σχετικισμό, στον οποίο μπορούν να οδηγήσουν. Το επιχείρημα αυτό χρησιμοποιείται ως θεμελίωση μιας θετικιστικής επιστημολογίας. Για να αποφευχθεί ο σχετικισμός θα πρέπει να επιδιώκεται η «γνώση του ιδιαιτέρου» μέσω των χωριστικών και αφαιρετικών λειτουργιών της διάνοιας. Η γνώση αυτή παρέχεται μέσω της παρατήρησης, περιγραφής, ταξινόμησης κλπ. και τείνει προς την αποσύνδεση της πολιτικής οικονομίας από την ηθική. Για τον ισχυρό θετικισμό που διέπει τις ιδέες αυτές ο Schmoller γράφει το 1911, ότι στη πρώτη του μεθοδολογική εργασία επεχείρησε να περιορίσει κατά το δυνατόν τις «αυστηρές μεθόδους» στο έδαφος του «είναι», ενώ στις μεταγενέστερες κατέληξε στη θέση, ότι είναι προβληματική κάθε απόπειρα απόσχισης

(zerreissen) του είναι από το δέον. Η κριτική αυτή στον πρώιμο θετικισμό στρέφεται κατά της βεμπεριανής μεθοδολογίας και τονίζει την αξιακή φύση των κοινωνικών επιστημών.

Η ιδέα ότι οι τελεολογικές θεωρήσεις αναφέρονται στο «όλο» αλλά είναι μεταβαλλόμενες, που περιέχεται στον επίλογο του 1893, επανέρχεται στον «Πρυτανικό Λόγο» του 1897, ο οποίος έχει τον τίτλο: «Μεταβαλλόμενες θεωρίες και σταθερές αλήθειες στο πεδίο των πολιτικών και κοινωνικών επιστημών». Εμφανώς στο κείμενο αυτό η αυστηρή θετικιστική θεμελίωση μετριάζεται. Στην αρχή του «Λόγου» παρουσιάζονται επί μέρους «θεωρίες» με σημαίνοντα ρόλο στην ιστορία της οικονομικής σκέψης, όπως η μερκαντιλιστική, φυσιοκρατική, κλασική, σοσιαλιστική, της ιστορικής, αυστριακής σχολής κ.α. οι οποίες αποτελούν συνθέσεις ως προς το όλο, περιλαμβάνοντας αντίστοιχα αξιολογήσεις ως προς τα ουσιώδη χαρακτηριστικά του όλου. Οι θεωρίες αυτές επιτρέπουν μεν εντάξεις επιμέρους περιεχομένων, οι ίδιες όμως δεν είναι δυνατόν κατά μεθοδολογικά ικανοποιητικό τρόπο να παρατηρηθούν και να επιβεβαιωθούν εμπειρικά. Στις «θεωρίες» αντιπαρατίθενται η «πράγματι βεβαιωμένη γνώση» και «σταθερές αλήθειες» που προκύπτουν από επιμέρους περιεχόμενα και «απλές» συνιστώσες τους και είναι αποτέλεσμα της αυστηρής απομόνωσης, παρατήρησης, κατάταξης στοιχείων του πραγματικού. Η αντιπαράθεση αυτή, στην οποία προβαίνει ο Schmoller θεωριών και σταθερών αληθειών παρουσιάζει σοβαρά μεθοδολογικά προβλήματα δεδομένου ότι παραμένει ασαφές με ποια έννοια η μη-δεσμευτική ολοποίηση θα πρέπει να θεωρείται όρος ένταξης (συγκρότησης) του καθορισμένου επιμέρους. Η στρατηγική που επιλέγει ο Schmoller προκειμένου να αντιμετωπίσει τα προβλήματα αυτά, συνίσταται στο να υποβάλλει σε κριτική ως μονόπλευρες τις διάφορες πολιτικο-οικονομικές «συνθέσεις», όπως την κλασική πολιτική οικονομία και τον σοσιαλισμό και ταυτόχρονα να προβάλλει επιχειρήματα στήριξης μιας εκ των συνθέσεων αυτών, της σύγχρονης «πραγματικής επιστήμης του κράτους, της κοινωνίας και οικονομίας» δηλαδή της ιστορικής σχολής.

Ως ιδιαίτερες αρετές της σχολής αυτής προβάλλονται η

«στροφή της προς τις επιμέρους έρευνες» (άρα η αντιστοιχισή της προς τις «σταθερές αλήθειες» της εμπειρίας) και η ικανότητά της να συνθέσει τα στοιχεία που δικαιολογημένα (αν και αδικαιολόγητα μονόπλευρα) προέβαλαν οι προηγηθείσες συνθέσεις, λ.χ. εγωισμό αφενός και κοινωνική δικαιοσύνη αφετέρου, ή αγορά, ανταλλαγή, παραγωγή, αξία αφενός και πολιτική, θεσμούς, διανομή αφετέρου. Η επιχειρηματολογία αυτή περιλαμβάνει μια δικαιολόγηση του θετικισμού (της πράγματι επιβεβαιωμένης γνώσης) απέναντι στον υποπροσδιορισμό των θεωρητικοποιήσεων, αλλά ταυτόχρονα προβάλλει έναν τύπο προνομιακής θεωρητικοποίησης (δηλαδή την ιστοριστική επιστημολογία) που αξιώνει να είναι περιεκτική καθώς υποτίθεται ότι είναι σε θέση να εντάξει τόσο το εγωϊστικό όσο και το ηθικοπολιτικό και θεσμικό πράττειν και μάλιστα στην ιστορικότητα του.

Παρά την αξίωση που προβάλλει ότι με τα επιχειρήματα αυτά απεκατέστησε ως «ορθή» θεωρία τον ιστορισμό ο Schmolter αναπτύσσει στον Πρυτανικό Λογο μια παράλληλη και ανεξάρτητη επιχειρηματολογία που αναφέρεται στο μεταθεωρητικό πλαίσιο διαλόγου μεταξύ θεωριών (πλουραλισμός) σε μια σύγχρονη κοινωνία. Το πλαίσιο αυτό προσανατολίζεται προς την προβληματική κριτηρίων που θα εξασφαλίσουν υψηλό επίπεδο ισότιμου πλουραλιστικού διαλόγου σ' ένα πανεπιστήμιο (πρόκειται δηλαδή για μια ιστοριστική εκδοχή του καντιανού θέματος της «Διένεξης των Σχολών»). Ο Schmolter παραθέτει δυο κριτήρια που θα πρέπει να διέπουν έναν τέτοιο διάλογο: πρώτον να αναφέρεται ο διαλεγόμενος σε όλη τη διαθέσιμη γνώση της επιστημονικής περιοχής του, και δεύτερον να μην παρασύρεται από επιμέρους συμφέροντα. Με την αξίωση αναφοράς σε όλη τη γνώση του πρώτου κριτηρίου φαίνεται να επανέρχεται ο ολισμός (που απερρίφθη υπό τη μορφή μεταβαλλομένων ολοποιήσεων) ως αναστοχαστική γνώση όλων των ολοποιήσεων. Η μεταθεωρία φαίνεται να έλκεται από τη μορφική ιδέα «αντικειμενικού τύπου» που προϋποθέτει ότι είναι δυνατό να συνοψισθούν οι βασικοί τύποι προσέγγισης του εμπειρικού υλικού σε θέσεις γνωστές και συγκρίσιμες, άρα ότι το εμπειρικό υλικό είναι αντικειμενι-

κά διαρθρώσιμο. (Μια μετριασμένη εμπειριστική εκδοχή του α' κριτηρίου θα ήταν ότι αναφέρεται σε γνώση «όλου» του εμπειρικού υλικού που έχει πράγματι «βεβαιωθεί»). Αλλά και το δεύτερο κριτήριο αποδοχής μιας θεωρίας ως πλουραστικά ισότιμης που θέτει ο Schmoller φαίνεται να έλκεται από «αντικειμενικό» τύπο με αξιολογικά στοιχεία, δεδομένου ότι αξιώνει τη γενίκευση από επιμέρους συμφέροντα προς την κατεύθυνση ενός γενικού συμφέροντος, το οποίο προφανώς θεωρείται ότι μπορεί να προσδιορισθεί.

Η μετριασμένη αυτή ιστοριστική εκδοχή του θετικισμού που παρατηρείται στον Πρυτανικό Λόγο έχει τις αντιστοιχίες της στα μεθοδολογικά κείμενα του Schmoller. Και εδώ (λ.χ. 1911 σελ. 439 επ.) ο Schmoller επιχειρηματολόγησε ότι οι ιστορικές θεωρίες του κράτους και της οικονομίας «προσεγγίζουν» στην ιστορική τους διαδοχική εξέλιξη την «αλήθεια» και ότι μερικές απ' αυτές κατάφεραν να τεθούν «στην υπηρεσία δικαιωμένων συμφερόντων της εποχής τους» (*berechtigte Zeitinteressen*). Αφού προβαίνει και στα μεθοδολογικά κείμενα όπως και στον Πρυτανικό Λόγο σε παρουσίαση και κριτική των συστημάτων αυτών (κλασική σχολή, σοσιαλιστές, «σύγχρονες θεωρίες» κλπ.) τονίζει τις πρακτικές-τελεολογικές βάσεις των ολοποιήσεων, αλλά και των επιμέρους επιστημονικών κρίσεων που έρχονται σε αντίθεση με κριτήρια «αυστηρής επιστήμης» (η οποία αξιώνει κάθε ερευνητής υπό τις ίδιες συνθήκες να οδηγείται στα ίδια συμπεράσματα). Γράφει ότι το «αυστηρό» ιδεώδες μπορεί να προσεγγισθεί περισσότερο σε αναλύσεις του επιμέρους, ενώ σε αναλύσεις ως προς το όλο παρουσιάζεται ανάμειξη του δέοντος. Ενώ δε, δέχεται ότι ο τελικός σκοπός της γνώσης είναι πρακτικός, θεωρεί ορθότερο να περιορισθεί η έρευνα στο έδαφος αυστηρών μεθόδων παρατήρησης κλπ. (*ibid*).

Η μεθοδολογική σημασία των θέσεων αυτών συνίσταται στο ότι εισάγεται το ερώτημα της νομιμοποίησης (δικαίωσης) για ιστορικές ανάγκες και συμφέροντα. Γίνεται αποδεκτή η αξιακή σύσταση της κοινωνικοεπιστημονικής θεωρίας και της συγκρότησης κρίσεων. Επισημαίνονται τα αξιογενετικά αποτελέσματα των ολοποιήσεων. Παράλληλα οι αναλύσεις αυτές

αποτελούν μεθοδική διαδικασία συγκρότησης του θετικισμού (στροφή προς το επιμέρους ως εκδήλωση αυστηρής επιστήμης) και μετάβασης από τον ιστορισμό στον θετικισμό με ανακατασκευή των αναστοχαστικών πλαισίων αξιολόγησης και ιστορικότητας που απόλυνται κατά τη συγκρότηση του «θετικού» (με ιστοριστική αναφορά στη «σχετικότητα» του, πρβλ. λ.χ. 1911, σελ. 455, ότι αξιολογικές κρίσεις μπορούν να εισαχθούν στην ανάλυση, αλλά σε «δεύτερη θέση»).

3. Η ιστοριστική κατασκευή πολιτικοοικονομικών εννοιών και η κριτική στις μαρξικές θεωρητικές έννοιες

Η κατασκευή των εννοιών στα μεθοδολογικά κείμενα του Schmoller και στο *Grundriss* προϋποθέτει την κριτική αντιπαράθεση του ιστορισμού με τη μαρξιστική πολιτική οικονομία. Η αντιπαράθεση αυτή διαπερνά όλο το έργο του Schmoller και εκτείνεται από τα γενικά προβλήματα της σχέσης ηθικής και πολιτικοοικονομικής θεμελίωσης μέχρι την ανακατασκευή επιμέρους οικονομικών κατηγοριών. Η ιστοριστική ανάπτυξη των εννοιών ανακατασκευάζει σε κάθε επιμέρους οικονομική έννοια μια ηθικοπολιτική διορθωτική διάστασή της ως αναγκαίο θεμελιωτικό της στοιχείο και ελέγχει κριτικά τη μαρξιστική ανάλυση για την έλλειψη μιας αντίστοιχης ανακατασκευής. Αντιστρόφως η μαρξική ανάλυση περιέχει την αξιολογική διάσταση με αναφορά στην κοινωνικότητα και υλικότητα που μπορούν να πραγματοποιηθούν συνειδητά εφόσον πραγματοποιηθεί η υπέρβαση των ανταγωνιστικών σχέσεων σε κοινωνίες της αγοράς. Είδαμε ότι στην ιστοριστική προβληματική μεθοδικής ανάπτυξης των κατηγοριών εισέρχεται το ερώτημα για την υλική-κοινωνική διάσταση ως ερώτημα για τους γενικούς όρους της παραγωγής, ο μεθοδολογικός όμως αυτός προβληματισμός δεν επιτυγχάνει να υπερβεί μια θετικιστική ανάλυση των επιμέρους αυτών όρων. Παράλληλα δε, ο Schmoller προσάπτει στον Μαρξ ότι τονίζει το τεχνικο-υλικό στοιχείο («οικονομικές αιτιακές αλυσίδες») και ότι παραγνώ-

ρίζει ότι μεταξύ αυτού και της πραγματικότητας, την οποία πραγματώνει, μεσολαβεί ένα ενδιάμεσο «ηθικό» στοιχείο (ανθρώπινα αισθήματα, σκέψεις, πράξεις) που συγκαθορίζει αιτιακά το αντικείμενο. Θεωρεί τον Μαρξ δέσμιος ενός εγγελιανού σχήματος θέσης (προαστική ενότητα εργασίας και παραγωγικού μέσου), αντίθεσης (χωρισμός τους στον καπιταλισμό), σύνθεσης (αποκατάστασης της «ενότητας» σε ανώτερο επίπεδο) που τον εμποδίζει να εκτιμήσει τη σημασία των πολιτικών θεσμών και των ηθικοκοινωνικών σχέσεων (I, 989 και II, 343) για τη σύγχρονη κοινωνία και τον οδηγούν στην αποδοχή απλουστευτικών μοντέλων κατευθείαν μετάβασης από την κοινωνία των εγωϊστικών στην κοινωνία των αλληλέγγυων σχέσεων. Το κριτικό αυτό επιχείρημα μετριάζεται σε πολλά σημεία του έργου του Schmoller, πρβλ. λ.χ. II, 347 όπου γίνεται αποδεκτό ότι στη μαρξική θεωρία της «πρωταρχικής συσσώρευσης» υπάρχει ένα ηθικό στοιχείο που συγκροτεί την κατασκευή (διαπίστωση του «αδίκου» της απαλλοτρίωσης των εργαζομένων από τους όρους της ζωής τους). Ο Schmoller θεωρεί ότι το στοιχείο αυτό εξαφανίζεται στη μαρξική θεωρία της υπεραξίας που εγείρει την αξίωση να είναι «αιτιακή» ανάλυση (στην οποία όμως εξακολουθεί να υπάρχει λανθάνον το αίτημα της άρσης της αδικίας).

Από την ηθικοπολιτικά φορτισμένη αυτή σκοπιά της κριτικής της υλιστικής επιστημολογίας ο Schmoller επιχειρεί να διαφοροποιηθεί απέναντι σε κεντρικές έννοιες της επιστημολογίας αυτής. Ιδιαίτερα η διαφοροποίηση αυτή αναφέρεται στη μεθοδολογική μετατόπιση της ίδιας της θεωρίας της αξίας από τον ιστορισμό, καθώς και στην αναδιατύπωση σημαντικών εννοιών όπως του καπιταλισμού, της εκμετάλλευσης, της εργασίας, των τάξεων και του σοσιαλισμού.

Στο Γ' βιβλίο του *Grundriss* μετά από μια γενική παρουσίαση της εξέλιξης των σχέσεων κυκλοφορίας, αγοράς και εμπορίου μέχρι τη σύγχρονη εποχή που χαρακτηρίζεται από διευρυμένο ανταγωνισμό και ανεπτυγμένη χρηματική οικονομία ο Schmoller πραγματεύεται το πρόβλημα της αξίας (II, 105 επ.). Η μεθοδολογική αποδέσμευση από την προβληματική της παραγωγής συνοδεύεται από την προσπάθεια να συν-

δεθεί το πρόβλημα της οικονομικής αξίας με το αξιολογικό πρόβλημα. Με την γενικότερη αυτή έννοια η «αξία» για τον Schmolter αποτελεί αιτία του οικονομικού πράττειν. Στρατηγική για την κατανόηση της αιτιακής αυτής σχέσης είναι η έννοια του «αξιακού συναισθήματος» (Wertgefühl). Το συναίσθημα αυτό έγκρισης ή απόρριψης πράξεων και σχέσεων γεννιέται κατά τον Schmolter μέσα από την κατανόηση των αιτιακών σχέσεων των κοινωνικών φαινομένων και οδηγεί στην αξιολόγηση τους ως ορθών. Δηλαδή «ζυγίζει» όφελος και βλάβη, κέρδος και θυσία, συγκρίνοντας σειρές σκοπών, στους οποίους παραθέτει τα αντίστοιχα μέσα. Μέσα από τις διαδικασίες αυτές επιλογών «ορθών» σειρών γεννιέται στους δρώντες η εντύπωση της ύπαρξης μιας αντικειμενικής αξίας, ανεξαρτήτως από τα υποκείμενα. Ωστόσο με κάποια έννοια θα πρέπει να γίνει κατά τον Schmolter δεκτή και μια αυστηρότερη εκδοχή της αντικειμενοποίησης των αξιολογήσεων, μιας αξιακής τάξης, οργανωμένης μέσω ιδεωδών και κανόνων (109). Η τάξη αυτή μπορεί να κατανοηθεί ως αποτέλεσμα της κοινωνικής επικοινωνίας και του κοινωνικού συσχετισμού των γνωστικών και ηθικοπρακτικών κρίσεων (ενθ. αν.). Με την έννοια αυτή ο Schmolter αναγνωρίζει στο αξιακό «διπλή φύση»: αφενός αποτελεί εκδήλωση υποκειμενικών αξιολογήσεων, αφετέρου όμως εκφράζει κοινωνικά συγκροτημένες αντιλήψεις και κρίσεις που αποκρυσταλλώνονται σε αξίες, οι οποίες αναφέρονται τόσο σε εγωϊστικά κίνητρα των δρώντων, όσο και σε κίνητρα που προκύπτουν από σκοπούς ευρύτερης κοινωνικότητας. Ιδιαίτερα με τη δεύτερη αυτή έννοια κάθε αξιολόγηση έχει αναφορές στην κοινή γνώμη και στο κρατικά εγγυημένο νομικό πλαίσιο. Προφανώς η έννοια της κοινωνικής αξίας που προτείνεται εδώ παρακάμπτει την προβληματική αντικειμενική αξίας των κλασικών ανακατασκευάζοντας την αντικειμενικότητα της αξίας ως πρόβλημα αντικειμενικών αξιολογήσεων. Μεταξύ των δυο αυτών αντιλήψεων αντικειμενικής/κοινωνικής αξίας υπάρχουν ενδιαφέρουσες μεθοδολογικές μεταβάσεις, οι οποίες μόνον εμμέσως θεματοποιούνται από τον Schmolter.

Στην προβληματική των αξιακών συναισθημάτων εντάσ-

σει ο Schmoller και την οικονομική αξιολογική κρίση, για την οποία θεωρεί ότι «συνταιριάζει» με την επιθυμία των δρώντων να έχουν την εκτίμηση των άλλων» (110). Η οικονομική αξιολογική κρίση μαζί με την πολιτική κρίση (αξιολόγηση θεσμών), την αισθητική και την επιστημονική αξιολογική κρίση είναι μέρος της «ηθικής αξιολογικής κρίσης» (111) που συνθέτει τις παραπάνω κρίσεις αναφερόμενη σε σχέσεις κοινωνικής ισορροπίας, τάξης και ισορροπίας αξιών. Κάθε οικονομική αξιολόγηση για το πώς θα διανεμηθούν διαθέσιμα μέσα για την εξυπηρέτηση επιμέρους σκοπών εντάσσεται στις σχέσεις αυτές τέμνοντας προβλήματα «τρόπου ζωής», αποφάσεων που αναφέρονται στην εκπαίδευση, στην κοινωνική πρόνοια, στην ένταξη της εργασίας και της ιδιοκτησίας στο σύνολο των ανθρωπίνων σκοπών, στη σχέση των «αξιών» ζωής με τις χρηματικές αξίες και στην έννοια της δικαιοσύνης.

Το πλέγμα αυτό αξιολογημένων βιωτικών σχέσεων προϋποτίθεται προκειμένου να εισαχθεί η οικονομική έννοια της αξίας. Ως οικονομική αξία (II, 113) κατανοεί ο Schmoller τη συνείδηση που προέκυψε από συγκρίσεις και εκτιμήσεις του μέτρου και της σημασίας που έχουν για τους ανθρώπινους οικονομικούς σκοπούς το επιμέρους αγαθό ή η υπηρεσία, απέναντι σε άλλα, λόγω της χρησιμότητας και σύστασής τους. Στην έννοια της συνείδησης που προέκυψε από εκτιμήσεις, κλπ., υποτίθεται ότι εισχωρούν και οι δυο διαστάσεις της αξίας, τόσο η υποκειμενική, όσο και η κοινωνική. Ωστόσο συνέπεια της αποδοχής ενός τέτοιου ορισμού είναι ότι οι μηχανισμοί συγκρίσεων και εκτιμήσεων τείνουν να συγκεκριμενοποιούνται από την πλευρά των αποφάσεων μεμονωμένων δρώντων στην αγορά, των οποίων αποφάσεων η «κοινωνική» διάσταση δεν είναι εμφανής, με αποτέλεσμα να προβάλλεται μονόπλευρα η διάσταση της υποκειμενικής αξίας (πρβλ. και σελ. 112 περί «οριακής» χρησιμότητας²²).

Από την πλευρά αυτή το πρόβλημα της αξίας ανάγεται

22. Ο Schmoller δέχεται στο Grundriss την ικανότητα της θεωρίας της αξίας των Menger και Böhm-Bawerk να συλλαμβάνει «ορισμένες αξιακές διαστάσεις και διαδικασίες της αγοράς «οξύτερα» και «ορθότερα» (I, σελ. 159), προβάλλει ωστόσο τον «μονόπλευρο» χαρακτήρα της (I, σελ. 31, 112).

σε πρόβλημα ικανοποίησης υποκειμενικών αναγκών. Απέναντι στην «αντικειμενική» θεωρία (A. Smith, Ricardo, Marx) διατυπώνεται η μομφή (114) ότι οι εκπρόσωποί της επεδίωξαν να αναγάγουν την αξία σε μια μόνο αιτία, κατανοώντας την ως «φυσική» αξία καθοριζόμενη από το κόστος παραγωγής, το οποίο ανάγεται στον χρόνο ενσωματωμένης στο προϊόν εργασίας. Ο Schmoller επιχειρηματολογεί κατά του Μαρξ (115) ότι κανείς άνθρωπος δεν αξιολογεί κάτι ανεξάρτητα από τις ανάγκες του και τις σχέσεις ποσοτήτων των αγαθών, μόνο επειδή περιέχει ανθρώπινη εργασία! Η αξία της εργασίας και των προϊόντων της εξαρτάται από τη χρησιμότητα και σπανιότητά τους (με αναφορά στον Dietzel). Κατά συνέπεια και η κριτική του ιστορισμού στον Menger και στην οριακή αυστριακή σχολή, καθ' όσον αφορά το πρόβλημα της αξίας, δεν συνίσταται σε κριτική της υποκειμενικότητας της θεωρίας, αλλά στο ότι η θεωρία αυτή δεν προσέθεσε τίποτε νέο στην ήδη επαρκή προϋπάρχουσα θεωρία της χρηστικής αξίας, η οποία μπορεί να χρησιμεύσει ως βάση για την ανάλυση της ανταλλακτικής αξίας (ενθ. αν.).

Με αφετηρία τις παραδοχές αυτές ο Schmoller επιδιώκει να καθορίσει την αξία βάσει της σχέσης προσφοράς και ζήτησης. Η κατανόηση της ζήτησης ως «επιθυμία» του καταναλωτή προς ικανοποίηση παραπέμπει στην ανάλυση της υποθετικής δομής προτιμήσεων των ατόμων (υποκειμενική αξία). Παράλληλα όμως μια «ειδική ανάλυση της ζήτησης» που περιέχεται στο *Grundriss* θέτει προβλήματα κοινωνικοιστορικής ανάλυσης της ζήτησης που προοπτικά διασπούν το πλαίσιο της νεοκλασικής θεωρίας της αξίας και προσανατολίζονται προς τη κλασική θεωρία της ζήτησης.²³

23. Στηρίζομαι εδώ στον B. Schefold, «Schmoller als Theoretiker», εις Backhaus, op. cit., σελ. 92 επ. Αντίθετη γνώμη εκφράζεται από τον K. H. Kaufhold, εις «Zurück zu Schmoller? Bemerkungen zu den historischen Aspekten der Wirtschaftswissenschaften» εις M. Bock, H. Hammann, P. Sciera (Hrsg.) *G. Schmoller heute*, Bologna 1989, σελ. 89 επ., ιδίως σελ. 105 επ. όπου τονίζεται η αδυναμία του Schmoller να προσεγγίσει την κλασική θεωρία λόγω των αξιολογικών του παραδοχών (δηλαδή, ο Kaufhold δεν διακρίνει αξιολογικές βάσεις ούτε στην κλασική θεωρία).

Η ανάλυση του Schmoller περιέχει αρκετές τέτοιες «διορθώσεις» των μεθοδολογικών παραδοχών που εδράζονται στην καθαρά υποκειμενική θεωρία και αποτελούν ουσιαστικά προσπάθειες επανεισαγωγής της «κοινωνικής» διάστασης της αξίας. Έτσι στρέφεται (122) κατά της θέσης (Schäffle) ότι το αποτέλεσμα των ανταλλαγών αντιστοιχεί στο «συμφέρον» του «συνόλου» και ότι οι σχέσεις στην ελεύθερη αγορά «διαμορφώνουν το κοινωνικά μεγαλύτερο δυνατό καθαρό όφελος». Εάν εισαχθούν αξιολογικά κριτήρια, όπως αυτά που εισάγει ο Schmoller της θεώρησης «από τη σκοπιά του έθνους» και της «υγιούς εξέλιξής του», αποδεικνύεται ότι οι ελεύθερα διαμορφούμενη σχέση προσφοράς και ζήτησης μπορεί να οδηγήσει σε βλαπτικά αποτελέσματα, εφόσον υπάρχουν κακοί θεσμοί κατάχρησης πολιτικής δύναμης, ή «μονόπλευρη» ταξική εξουσία. Αλλά απέναντι σ' αυτά ενεργούνται αντίπαλα διορθωτικά. Οι μονόπλευρες και καταχρηστικές σχέσεις ενεργοποιούν από την πλευρά της κοινωνίας αντιδράσεις και συγκεντρώνουν την κριτική της «δημοσιότητας», η οποία επισημαίνει περιπτώσεις εκμετάλλευσης της ανάγκης ή της άγνοιας των άλλων, «αισθάνεται» και ψέγει την αισχροκέρδεια (123) κλπ.

Τα στοιχεία αυτά αφενός μιας δημοσιότητας που «ανέχεται» ή «ψέγει» ή που «αισθάνεται» ως δικαιολογημένη την αξία που αποδίδεται στο προϊόν ή την απορρίπτει ως άδικη και αδικαιολόγητη και αφετέρου των αστικών, ποινικών και διοικητικών διατάξεων και διορθωτικών πολιτικών που περιέχουν όρια ρυθμίσεων τιμών και μισθών, συγκροτούν την «ηθική κοινωνικοοικονομική σκοπιά της αξίας» (ενθ. αν.). Δεν πρόκειται δηλαδή για εκ των προτέρων αξιακά φορτισμένη «δίκαιη αξία», αλλά για το σύνολο σχέσεων, οικονομικών και κοινωνικοπολιτικών που διαμορφώνονται μέσα από πολιτικές διαδικασίες που μπορούν να θεωρηθούν ότι αποτελούν «αποδεκτούς» και «επεικείς» (billig) όρους διαμόρφωσης των κοινωνικών σχέσεων και των ανταλλαγών.

Απέναντι στη θέση ότι ο εργάτης «δημιουργεί» την αξία και ότι στις σχέσεις κεφαλαίου που διέπουν την κοινωνία οφείλεται το ότι δεν την ιδιοποιείται, ο Schmoller προβάλλει

την προβληματική της κοινωνικής διαφοροποίησης, της ανάπτυξης της τεχνικής και της διαμόρφωσης ατελών θεσμών, εντοπίζοντας εδώ τα στοιχεία, σε σχέση με τα οποία τίθεται το πρόβλημα της κοινωνικής ανισότητας. Επιδιώκει δηλαδή την συστηματική μετατόπιση της αντίθεσης κεφαλαίου-εργασίας προς την κατεύθυνση της προβληματικής «των ανθρώπων, των ηθών και των νομικών και οικονομικών θεσμών τους» που καθορίζουν τις «ψυχολογικές αφετηρίες της δράσης τους» (I, 187). Από τη σκοπιά αυτή η μαρξική θεωρία της υπεραξίας και της καπιταλιστικής κοινωνίας εμφανίζεται ως ένα «μεγάλο αφηρημένο κατόρθωμα της σκέψης» (I, 98) που προβάλλει στις σχέσεις του καταμερισμού της εργασίας και της χρηματικής οικονομίας εκείνες τις διαστάσεις τους τις αναφερόμενες στην κατανομή των αγαθών που «δημιουργούν την αίσθηση» του αδίκου.

Η δυνατότητα σύνδεσης της συνολικής οικονομίας και του ατομικού εγωισμού, της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής και της μισθωτής εργασίας σε μια συστηματική ανάπτυξη «ιστορικών κατηγοριών» τίθεται υπό αμφισβήτηση (192) και αντικαθίσταται από θετικές έννοιες. Μια τέτοια θετική έννοια είναι η ίδια η έννοια του κεφαλαίου που βρίσκεται πολύ κοντά στη θεωρία του Menger (αγαθών α, β τάξεως). Ορίζει το κεφάλαιο ως «μέρος της περιουσίας (δικαιωμάτων πάνω στα αγαθά) που επενδύεται αποδοτικά (*werbend angelegt*) με κάποια μορφή, ιδίως για να αποφέρει χρηματικό κέρδος ή προσόδους» (193)²⁴. Στη βάση αυτή της «ευρύτερης» προσέγγισης του καπιταλισμού από την πλευρά της περιουσίας αντί του κεφαλαίου αναλύονται και άλλα συστηματικά στοιχεία της έννοιας του κεφαλαίου και ως προς μη-συστηματικές («ψυχολογικές») ιδιότητές τους· λ.χ. η ιδιοκτησία αναλύεται ως αποτέλεσμα προσωπικών ιδιοτήτων (200). Αποδέχεται ωστόσο ο Schmoller ορισμένα χαρακτηριστικά του σύγχρονου σχηματισμού που επισημάνθηκαν από τη σοσιαλιστική θεωρία του 19ου αιώνα, όπως ότι η αύξουσα τεχνική εξέλιξη απαιτεί

24. Πρβλ. για την αποδοχή των θέσεων του Menger από τον Schmoller ήδη: W. Jacoby, *Kritik der C. Mengerschen Kapitalstheorie*, Diss. Jena 1908, σελ. 35.

«όλο και περισσότερο» κεφάλαιο, και ότι οι κάτοχοι κεφαλαίων αποκτούν αύξουσα κοινωνική δύναμη επιδρώντας «μονόπλευρα» και «υπερβολικά» (200) στις κοινωνικές σχέσεις, στην προσπάθειά τους για διεύρυνση των αγορών και επέκταση των επιχειρήσεών τους.

Το πρόβλημα των ηθικοιστορικών αιτιών τίθεται για τον Schmoller και σε σχέση με την θεωρία της εκμετάλλευσης. Ο Schmoller διέγνωσε στη θεωρία του Μαρξ, ένα «λανθάνον» κρυπτοαξιολογικό πλαίσιο, στο οποίο εντάσσονται οι αιτιακές αλυσίδες που ανακατασκευάζονται ως εκμεταλλευτικές σχέσεις στην καπιταλιστική κοινωνία (II, 347). Στην έννοια της εκμετάλλευσης εισέρχεται ένα «ηθικό» στοιχείο αριστοτελικής επιείκειας και του προσήκοντος: εκμετάλλευση είναι η «μη προσήκουσα» υπεραξία (I, 98) που προέρχεται από «μονόπλευρες» ταξικές σχέσεις. Απέναντι στο αξίωμα της μαρξικής θεωρίας της εκμετάλλευσης, ότι η αξία δημιουργείται από την εργασία και ο τόκος κεφαλαίου «ανάγεται» σε ενσωματωμένη ξένη εργασία τονίζονται ως διαμορφωτικά στοιχεία της αξίας η συμμετοχή προηγούμενης «πνευματικής» εργασίας, ο ρόλος διαδικασιών ορθής προσαρμογής προσφοράς και ζήτησης και η σπάνις των πρώτων υλών (II, 225). Ιδιαίτερα η ανάλυση του τόκου μετατοπίζεται από την προβληματική της εκμετάλλευσης προς την προβληματική της θυσίας τωρινών χάριν μελλοντικών αγαθών (Böhm-Bawerk), ή προς την προβληματική της εξάρτησής τους από το ιδιοκτησιακό καθεστώς, τούτου δε από το κληρονομικό δίκαιο, το νομικό σύστημα ως ιστορικό θεσμό κλπ. (226).

Αντίστοιχες μετατοπίσεις παρατηρούνται και σε σχέση με τη κριτική της μαρξικής έννοιας της εργασίας. Η εργασία παρουσιάζεται ως οικονομική αρετή (38 επ.) και ως πρακτική διαδικασία που περιέχει την ιδέα της επιδίωξης έλλογων σκοπών. Την ηθική της διάστασης διατηρεί, παρά την προϊούσα μηχανοποίησή της, και σε σύγχρονες κοινωνίες. Ηθικά αποτελέσματα της εργασιακής διαδικασίας αποτελούν η υπέρβαση της νωθρότητας, η ανάπτυξη της ικανότητας αυτοσυγκέντρωσης και η σωματική και πνευματική καλλιέργεια των ατόμων, η «παράδοση» του υποκειμένου στο αντικείμενο, η υποταγή

του σε σκοπούς που είναι εξωτερικά δεδομένοι και, στον βαθμό που τους κατανοεί, η συνειδητοποίηση της ένταξής του μέσω της εργασίας σ' ένα «όλο» (39). Δηλαδή ο Schmoller αναπτύσσει, εγγελιανά, το «νόημα» της εργασίας μέσα στο ιστορικό ιδιοκτησιακό πλαίσιο και όχι στην υπέρβασή του. Τονίζει ιδιαίτερα σύγχρονα χαρακτηριστικά της εργασίας που ανέδειξε η μαρξική κριτική, όπως το στοιχείο της μορφής της μισθωτής εργασίας και τον διαμορφωτικό ρόλο της ανάπτυξης της τεχνικής (227 επ.) πάνω στην εργασιακή διαδικασία, ή την διαλεκτική ιδέα, ότι η μηχανοποίηση στην οποία οδηγείται η σύγχρονη εργασία είναι και όρος ανάπτυξης που μπορεί να οδηγήσει σε αυτοαναίρεσή του (δηλαδή να επιτρέψει την απελευθέρωση της εργασίας από την ίδια την μηχανοποίηση). Όμως ο ιστοριστικός σχετικισμός που εκδηλώνεται και στην εισαγωγή «ηθικών αιτιών» σχετικοποιεί και τη σημασία της εργασίας ως προς το να θεωρείται βάση της οικονομικής θεωρίας της αξίας. Η εργασία είναι μεν κατά τον Schmoller το απόλυτο μέτρο της αξίας (II, 115), αλλά, όπως έγινε εμφανές από την ανάπτυξη του προβληματισμού του περί της αξίας, ο Schmoller αποδέχεται ότι το κόστος παραγωγής και η εργασία καθορίζουν στην πράξη τις τιμές, αλλά μόνον εφ' όσον υπάρχει ζήτηση για το προϊόν λόγω της χρησιμότητας και σπανιότητάς του, άρα αντιστρέφοντας τη θεμελίωση προς τα τελευταία αυτά στοιχεία.

Η μαρξιστική έννοια της «ελεύθερης εργασίας» επαναπροσδιορίζεται με τη σειρά της αξιολογικά, ως προς το ερώτημα κατά πόσον η εργασία «είναι ώριμη» για την ελευθερία (301) και το πώς οι εργαζόμενοι θα εξακολουθήσουν να εντάσσονται και να πειθαρχούν στις εργασιακές σχέσεις της σύγχρονης κοινωνίας.

Προς αυτή την κατεύθυνση η σύμβαση εργασίας ερμηνεύεται ως «σχέση εκπαίδευσης» (303) για την εργατική τάξη, και υπογραμμίζεται η ανάγκη «προστασίας» της εργασίας μέσω κρατικών παρεμβάσεων από τους κινδύνους για την εργατική τάξη που συνεπάγεται η ίδια η ελευθερία των συμβάσεων. Προστατευτικοί νόμοι και συλλογικές διαπραγματεύσεις χαρακτηρίζονται στοιχεία «ηθικής προόδου» (309). «Α-

φηρημένες ιδέες», όπως το «δικαίωμα στην ύπαρξη» ή το «δικαίωμα στην εργασία» μπορούν αντίστοιχα να ανακατασκευασθούν στο ιστορικό θεωρητικό πλαίσιο και να βρουν εδώ εφαρμογή σε θεσμικά μέτρα, όπως είναι οι «εργατικές ασφάλισεις» (344 επ.).

Αντίστοιχες εννοιακές μετατοπίσεις υφίσταται και η έννοια του καταμερισμού της εργασίας. Ο Schmoller παρακολουθεί (I, 346 επ.) την εξέλιξη του καταμερισμού της εργασίας από τις παραδοσιακές του μορφές σε προαστικές κοινωνίες και συντεχνιακές μορφές οργάνωσης προς τις σύγχρονες κοινωνίες. Η ιστορική του ανάλυση προκρίνει μια περιεκτική έννοια του κοινωνικού καταμερισμού της εργασίας που περιλαμβάνει την ένταξη οικονομικών διαδικασιών παραγωγής και κατανάλωσης στην λογική της (II, 536), αλλά ακόμα και τον καταμερισμό της εργασίας μεταξύ κοινωνίας και πολιτικής που επιτρέπει τη συγκρότηση γραφειοκρατιών και μέσω αυτών την εξισορρόπηση συμφερόντων σε σύγχρονες πολιτικές κοινωνίες (II, 535). Ο Schmoller παρακολουθεί τη μαρξική προβληματική, κατά την οποία η αγορά και το καθεστώς ελευθέρων συμβάσεων αποτελούν την ιστορική μορφή ανάπτυξης του καταμερισμού της εργασίας στον σύγχρονο κόσμο (πρβλ. σχετική αναφορά του Schmoller, σελ. 390). Αποτελεί και δική του διάγνωση ότι ο σύγχρονος καταμερισμός της εργασίας εγκαθιδρύει χωρισμούς μεταξύ των ανθρώπων και συνδέει τα μέρη της καταμερισμένης εργασίας μεταξύ τους και με τα παραγωγικά μέσα μέσω της ανάγκης και της στέρησης (491).

Ιδιαίτερα τονίζεται η σχέση του καταμερισμού της εργασίας με την προβληματική των αξιών. Ο καταμερισμός της εργασίας διαλύει τις παραδοσιακές μορφές αλληλεγγύης (πρβλ. 391, κριτική στη σύνδεση του Durkheim του καταμερισμού της εργασίας και της αλληλεγγύης), ωστόσο «δεν αποκλείει» τη διαμόρφωση σχέσεων δικαιοσύνης σε νέα βάση: Η υπέρβαση της κατάτμησης και των κινδύνων που επιφέρει ο καταμερισμός της εργασίας μπορεί να πραγματοποιηθεί μέσω της εκπαίδευσης, ιδιαίτερα της πολυτεχνικής που συμβάλλει στην ευλυγισία της εργατικής δύναμης και στην προσαρμογή της σε μεταβαλλόμενες δομές επαγγελμάτων.

Η μεθοδολογική ταυτότητα του ιστορισμού του Schmoller γίνεται εμφανής στην κατανόησή του του «καταμερισμού της εργασίας» ως ιστορικού ατομικού φαινομένου. Έτσι τονίζει για τη θεμελίωση της έννοιας αυτής τις διαδικασίες ιστορικής διαμόρφωσης του καταμερισμού της εργασίας αντί των ιστορικών χαρακτηριστικών της ανεπτυγμένης σύγχρονης του μορφής («παράδοση από πατέρα σε γιο», σελ. 435) ενώ ταυτόχρονα εγείρει το μεθοδολογικό αίτημα της ανάπτυξης της έννοιας «από το επιμέρους» (436). Συμπύκνωση των δυο αυτών μεθοδολογικών προκρίσεων είναι η θεωρητική κατασκευή της έννοιας του καταμερισμού της εργασίας με αφετηρία την έννοια του επαγγέλματος (Στο *Grundriss*, σελ. 437 αναφέρεται στη διαμάχη του με τον Bücher που τονίζει τη σχέση του καταμερισμού της εργασίας και των ιδιοκτησιακών σχέσεων²⁵). Αυτή η κίνηση του Schmoller απομάκρυνσης από το σύγχρονο σχεσιακό αντικείμενο προκειμένου να θεμελιωθεί αυτό, προς τις ιστορικές του προϋποθέσεις και προς το ατομικό είναι χαρακτηριστική και για τον βεμπεριανό φορμαλισμό. Και στις δύο περιπτώσεις το ιστορικό δεν εντοπίζεται στην σχέση των ιστορικών στοιχείων στη σύγχρονη ιστορική τους μορφή, αλλά αυτή η σχέση καταστρέφεται και το ιστορικό εντοπίζεται στην εξέλιξη των στοιχείων αυτών πριν αποκαταστήσουν τη σχεσιακή δεσμευτική τους συγκρότηση.

Οι μεθοδολογικές αυτές προαποφάσεις επηρεάζουν και την ανάλυση του προβλήματος των κοινωνικών τάξεων που παρουσιάζει κι αυτή πολλές παραλληλότητες με τον μαρξιστικό τρόπο σκέψης: Ο Schmoller στη βάση της διαφοροποίησης, στην οποία προέβη, της σχέσης κεφαλαίου-εργασίας δέχεται ότι η αντίθεση κεφαλαίου-εργασίας «παραμένει η σημαντικότερη αντίθεση της σύγχρονης οικονομίας που κυριαρχεί σ'

25. Πρβλ. K. Bücher, «Die Arbeitsteilung» και «Arbeitsgliederung und soziale Klassenbildung» εις του ιδίου, *Die Entstehung der Volkswirtschaft*, Tübingen 1911, 8. εκδ., σελ. 291 επ., 325 επ., 340. Μπορεί βέβαια να δειχθεί ότι επικρατούν και στο έργο του Bücher στοιχεία θεμελίωσης στη βάση του μεθοδολογικού ατομισμού, πρβλ. μεταξύ άλλων τη θέση του εις: *Kapital and Arbeit*, Tübingen 1864, ότι η οικονομική ανάπτυξη έχει την προέλευσή της στην αναζήτηση τροφής μεμονωμένων ατόμων.

όλη τη διαδικασία παραγωγής και διανομής και απ' αυτήν πηγάζουν κοινωνικοί αγώνες (οι οποίοι πρέπει να μετριάζονται με ταξική συμφιλίωση, μεταρρυθμίσεις κ.λπ.) (187). Απορρίπτει τη θέση του Bücher για τη σχέση ιδιοκτησίας και συγκρότησης τάξεων, επιχειρώντας να κατανοήσει την ιδιοκτησία ως εκδήλωση της δραστηριοποίησης των τεχνικών, πνευματικών και ηθικών δυνάμεων των ανθρώπων, δηλαδή ως την «εξωτερίκευση» των εσωτερικών ψυχολογικών τους δυνάμεων (440). Οι δυνάμεις αυτές αναπτύσσονται σε πλαίσια του καταμερισμού της εργασίας και με την έννοια αυτή ο καταμερισμός της εργασίας και η δομή των επαγγελμάτων σε μια κοινωνία είναι καθοριστικοί παράγοντες της ταξικής διαμόρφωσης στην κοινωνία αυτή (435, 437). Η ταξική σχέση εκδηλώνεται στη σύγχρονη κοινωνία με τη μορφή «εύτακτης από κοινού δράσης» των δύο μεγάλων τάξεων (του κεφαλαίου και της εργασίας), η οποία τροποποιείται από το θεσμικό πλαίσιο που επηρεάζεται από ηθικούς παράγοντες (II 307).

Ο Schmoller φαίνεται να βρίσκεται αρκετά κοντά στην ολιστική μαρξιστική προσέγγιση των σχέσεων μεταξύ τάξεων, ως σχέσεων που θεμελιώνονται στον καταμερισμό της εργασίας που περιλαμβάνει και τον καταμερισμό μεταξύ κοινωνίας και κράτους και εγγυάται τα προνόμια των αρχουσών τάξεων (πρόβλ. 618 επ.). Αλλά η ανάλυσή του, σε αντίθεση με τη μαρξική, δεν προσανατολίζεται σε κάποια επαναστατική διαδικασία υπέρβασης της ταξικής δομής, αλλά προς την προβληματική της μεταρρύθμισης: η έκρηξη στις σχέσεις μεταξύ των τάξεων μπορεί να αποφευχθεί, δέχεται ο Schmoller, στην έκταση που οι κρατικοί θεσμοί είναι ικανοί να προωθήσουν μεταρρυθμίσεις. Αντίστοιχα το στοιχείο της βίας εξετάζεται ως δυνατότητα δράσης από την πλευρά του κράτους και ιδιαίτερα ως βίαιη επιβολή μεταρρυθμίσεων για τη ματαίωση ενδεχόμενης μαζικής επαναστατικής δράσης (II, 637 επ.). Στα πλαίσια της μεταρρυθμιστικής αυτής λογικής δεν αντιμετωπίζεται η δυνατότητα να εκλείψουν οι ταξικές διαφορές, αλλά τίθεται μάλλον το ερώτημα πώς θα εξασφαλισθεί μέσα απ' αυτές η «συνολική ευημερία», θα εξανθρωπισθεί το δίκαιο και η ανάπτυξη του εγωισμού θα συνοδευθεί από «συμπά-

θεια» και «συμπόνια» (II, 640) ή πώς θα πραγματοποιηθεί «έλλογη» έκβαση του ταξικού αγώνα μέσω του αντίπαρου του κράτους (II, 637).

Η μετατόπιση του επαναστατικού ιστορικού προτάγματος σε μεταρρυθμιστικό πρόγραμμα προϋποθέτει σε επιστημολογικό επίπεδο, τη χαλάρωση της συνοχής των εννοιακών συνδέσεων και την αποσυγκρότηση της αντίληψης της ενιαίας μακροθεωρητικής φύσης της τάξης. (πρβλ. II, 629 όπου η ολοποίηση «ενός» προλεταριάτου, έναντι «μίας» αστικής τάξης αμφισβητείται). Παρά την εξασθένηση της έντασης και συνεκτικότητας των εννοιακών πλεγμάτων, η ανάλυση δεν εγκαταλείπει ωστόσο τα πλαίσια του ιστοριστικού νορματιδισμού και δεν καταλήγει σε βεμπεριανού τύπου προσπάθειες αναγωγής της ολιστικής τάξης σε ατομικά στοιχεία. Προκρίνονται έτσι ενδιάμεσες και μετριαστικές διατυπώσεις, όπως ότι η αστική τάξη παρουσιάζει μεν «ισχυρά, υλιστικά χαρακτηριστικά τάξης» (τάση για κυνήγι κερδών, αύξηση της ταξικής εξουσίας και επιρροής σε πολιτικούς θεσμούς κλπ.), αλλά δεν αποτελεί ενιαία τάξη με αυστηρή πειθαρχία στη δράση, καθώς διασπάται στις πολιτικές προτιμήσεις της, στη στάση της απέναντι στο κοινωνικό ζήτημα κ.ο.κ. (II, 620). Αντίστοιχα ούτε και το προλεταριάτο αποτελεί κατά τον Schmolter «ενιαία» τάξη, παρ' ότι βαθμιαία διαμορφώνεται σε τέτοια μέσα από τις κοινές συνθήκες διαβίωσης ατόμων διαφορετικών προελεύσεων. Οι συνθήκες αυτές εικονογραφούνται αρνητικά (κακές συνθήκες κατοικίας, παιδική εργασία κλπ.) ως συνθήκες που οδηγούν σε απώλεια των ηθικών βάσεων και των οικογενειακών δεσμών των μελών της εργατικής τάξης. Έτσι οι δύο κύριες τάξεις τείνουν ιστορικά να γίνουν ενιαίες και να συναντώνται μέσω της μισθωτής σχέσης αποκλειστικά (621). Ωστόσο η όξυνση αυτής της ιστορικής τάσης μετριάζεται κατά τον Schmolter απ' την ύπαρξη άλλων τάξεων (αγρότες, ιδιοκτήτες γης, τεχνίτες, υπάλληλοι κλπ., 629) καθώς και μορφών οργάνωσης, και θεσμικών ρυθμίσεων, όπως των επαγγελματικών ενώσεων, συνεταιρισμών, της εργατικής δικαιοσύνης ή των ασφαλιστικών οργανισμών (642, 647). Και η σύγχρονη μεγάλη επιχείρηση αποτελεί έναν τέτοιο μετριασμό

στον βαθμό που αποκτά εν μέρει δημόσιο χαρακτήρα. Οι αλλαγές που συντελούνται στους κοινωνικούς θεσμούς και στις πολιτικές στις σύγχρονες κοινωνίες συμβάλλουν στο να περιορισθούν οι «βίαιοι ταξικοί αγώνες», να ανορθωθούν οι ασθενέστεροι και να περιορισθεί η εξουσία των ισχυρών. Ιδιαίτερα τονίζεται η σημασία πολιτικών θεσμών, όπως της υποχρεωτικής εκπαίδευσης, της στράτευσης και του γενικού εκλογικού δικαιώματος που θεωρούνται ότι «εκπαιδεύουν» (643) την εργατική τάξη και συμβάλλουν στη διαμόρφωση υπεύθυνης ηγεσίας της, ικανής να διαπραγματευθεί με το κράτος και τις άλλες τάξεις για να εξασφαλισθούν τα συμφέροντα των εργαζομένων/πολιτών. Έτσι κατά την ανάπτυξη του ανθρώπινου πολιτισμού οι κατώτερες τάξεις, σύμφωνα με την αντίληψη αυτή, δεν θα εκλείψουν, αλλά θα αποτελούν ενεργά μέρη του συνολικού κοινωνικού οργανισμού με αυτοσυνειδησία κλπ. (643). Και σε πολιτικό επίπεδο ο Schmoller προσανατολίζεται προς μια συμμαχία μοναρχίας και του «κόσμου της εργασίας» που θα κάνει δυνατή και θα στηρίζει μια τέτοια εξέλιξη.²⁶

Η άρνηση του Schmoller να ορίσει μια επιθυμητή μελλοντική κατάσταση αταξικής κοινωνίας θεμελιώνεται στην κριτική, στην οποία υπέβαλε τη μαρξική θεωρία των τάξεων. Στη θεωρία αυτή προσάπτει ότι στηρίζεται στην αφηρημένη ιδέα της ισότητας υποτιμώντας εθνικές κ.ά. διαφορές, ότι προσανατολίζεται σε χιλιαστικά συνθήματα που αποτελούν προέκταση του προγράμματος της Γαλλικής Επανάστασης (πρβλ. λ.χ. II, 627) και παραγνωρίζει την προβληματική του «δημο-

26. Ο Schmoller διακρίνει «δυο μεγάλες τάσεις» του συστήματος διακυβέρνησης, αφενός την τάση που προσανατολίζεται προς το μοναρχικό-κεντρικό κράτος, το στηριγμένο στη γραφειοκρατία και αφετέρου την «αντι-γραφειοκρατική» στάση των κομμάτων, των οργανωμένων αστικών και εργατικών συμφερόντων που προσανατολίζεται προς τον κοινοβουλευτισμό, πρβλ. G. Schmoller, *Der deutsche Reichskanzler*, Neue Freie Presse (Wien), Nr. 16804 (4/6/1911) δημοσ. εις *Zwanzig Jahre Deutsche Politik (1897-1917)*, München/Leipzig 1920, σελ. 81 επ. Πρβλ. για την εμπιστοσύνη που δείχνει ο Schmoller ότι είναι δυνατόν να εξισορροπηθούν οι κοινωνικές δυνάμεις από την μοναρχία και τη γραφειοκρατία της: F. Meinecke, «Drei Generationen deutscher Gelehrtenpolitik», *Historische Zeitschrift* 125 (1922) σελ. 248-283, ιδίως 264 επ.

σίου συμφέροντος» (η οποία είναι συνδεδεμένη με τη διαμόρφωση ενός δημόσιου χώρου) καθώς και τη μετριοστική και μεταρρυθμιστική σημασία της εκπαίδευσης και συνεργασίας μεταξύ των κοινωνικών τάξεων. Τα ίδια επιχειρήματα προβάλλονται από τον ιστορισμό κατά κάθε σοσιαλιστικού σχεδίου πρακτικής αλλαγής του κόσμου. Επίκεντρα της κριτικής είναι η θεμελίωση της σοσιαλιστικής θεωρίας στο ορθολογικό φυσικό δίκαιο (πρβλ. I, 84, αντίστοιχα επιχειρήματα προβάλλονται και από τον Max Weber) και η ανακατασκευή στην αφηρημένη αυτή βάση της σχέσης δικαίου, κράτους και οικονομίας (I, 99 επ.). Η σοσιαλιστική θεωρία, κατά την αντιπαράθεση την οποία επιχειρεί ενός ορθολογικού ιδεώδους ρύθμισης των κοινωνικών σχέσεων αφενός και του «άναρχου» καταμερισμού της εργασίας αφετέρου, αποτυγχάνει κατά τον Schmoller να ανακατασκευάσει ακριβώς εκείνα τα μετριοστικά στοιχεία που μετριάζουν τον άναρχο χαρακτήρα του καταμερισμού της εργασίας (όπως είναι οι θεσμοί, αλλά και η «ενότητα γλώσσας, ηθών και ηθικών αντιλήψεων»). Ακόμη η σοσιαλιστική θεωρία αντιπαρατίθεται αφηρημένα στις διαδικασίες συγκέντρωσης της καπιταλιστικής επιχείρησης παραγνωρίζοντας το στοιχείο «υπευθυνότητας» που μπορεί να φανεί ότι διαμορφώνεται και ότι χαρακτηρίζει τη στάση των επιχειρηματιών κατά τις διαδικασίες αυτές.

Τέλος κατανοεί αφηρημένα την καπιταλιστική κρίση υπερπαραγωγής και υποκατανάλωσης, ως δομική κρίση της βασισμένης στη παραγωγή υπεραξίας καπιταλιστικής οικονομίας που χαρακτηρίζεται από αναρχία, εγωϊσμό και έλλειψη σχεδιασμού (II, 348, 552 επ.) παραγνωρίζοντας τη δυνατότητα διορθωτικών παρεμβάσεων στα κέρδη (553) μέσω της έντιμης και αυτοσυγκρατούμενης δράσης σε μια κοινωνία υπευθύνων ατόμων που λαμβάνουν υπόψη τις ανάγκες των άλλων δρώντων. Αντί μιας θεωρίας κατάρρευσης του καπιταλισμού θα μπορούσε να διατυπωθεί (αυτή είναι η ελπίδα του ιστοριστή θεωρητικού), ιδιαίτερα αν ληφθούν υπόψη τα παραπάνω «διορθωτικά» στοιχεία, μια θεωρία των διαδικασιών διαδοχικής καταπολέμησης των λαθών που προκύπτουν χαρακτηριστικά στον τύπο αυτό κοινωνίας που θα συνέβαλε στη διαμόρ-

φωση μιας μελλοντικής κοινωνίας, στην οποία η «έντιμη κτητική ορμή» θα αναδεικνυόταν ως εκδήλωση της ανθρώπινης ιδιαίτερης ατομικότητας (II, 775).